

MARC BLOCH
Tarih Savunusu veya Tarihçilik Mesleği

MARC BLOCH 1886'da Lyon'da doğdu. Lucien Febvre ile birlikte *Annales* ekolünü kurdu. İkinci Dünya Savaşı'nda Yahudi olduğu için Paris'ten kaçmak yerine Fransız yeraltı direniş örgütüyle birlikte Nazilere karşı savaştı. 1944 yılında Gestapo tarafından öldürüldü. Başlıca eserleri: *Tarih Savunusu veya Tarihçilik Mesleği* ve *Feodal Toplum*'dur. Savaş ve direniş dönemi anılarıyla bilimsel eserlerinin bir bölümü *L'Histoire, la Guerre, la Résistance*'da (1176 sayfa, Gallimard, 2006) bir araya getirildi.

Apologie pour l'histoire ou Métier d'historien

© Armand Colin Éditeur, 1997, seconde édition

İletişim Yayınları 1901 • Tarih Dizisi 81

ISBN-13: 978-975-05-1227-8

© 2013 İletişim Yayıncılık A. Ş.

1. BASKI 2013, İstanbul

EDITÖR Güneş Akkor

KAPAK Suat Aysu

UYGULAMA Nurgül Şimşek

DÜZELTİ Melek Özmüş

BASKI ve CILT Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064

Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11

Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 03 21

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak İletişim Han No. 7 Cağaloğlu 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

MARC BLOCH

Tarih Savunusu

veya Tarihçilik Mesleği

Apologie pour l'histoire
ou M tier d'historien

ÇEVİREN Ali Berktay

JACQUES LE GOFF'UN ÖNSÖZÜYLE

Bu eser Collège de France profesörlerinden
Emmanuel Leroy-Ladurie'nin başkanlığını yaptığı
Marc Bloch Derneği'ne, derneğin şu amacına
yanıt vermesi umuduyla ithaf edilmiştir:
“Marc Bloch'un daha önceden yayımlanmış ve
henüz hiç yayımlanmamış eserlerinin
basım ve yayımını teşvik etmek.”

ETIENNE BLOCH

İçindekiler

ÖNSÖZ / JACQUES LE GOFF	9
Okuyucuya yardımcı olacak açıklamalar	41
LUCIEN FEBVRE'E İTHAF NİYETİNE	45
GİRİŞ	47
BİRİNCİ BÖLÜM	
TARİH, İNSANLAR VE ZAMAN	63
1. Tarihinin Tercihi	63
2. Tarih ve İnsanlar	65
[3. Tarihsel Zaman	69
4. Kökenler Putu	70
5. Geçmiş ve “Şimdiki Zaman”	77
İKİNCİ BÖLÜM	
TARİHSEL GÖZLEM	91
1. [Tarihsel Gözlemin Genel Nitelikleri]	91
2. Tanıklıklar	101
3. Tanıklıkların Aktarılması	110

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ELEŞTİRİ	119
1. Bir Eleştirel Metot Tarihi Taslağı	119
2. Yalanın ve Hatanın Peşinde	130
3. Bir Eleştirel Metot Mantığı Denemesi	148

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TARİHSEL ANALİZ	171
1. Yargılamak mı, Anlamak mı?	171
2. Beşeri Olguların Çeşitliliğinden Bilinç Birliğine	176
3. Nomenclatura	187
4.	204

BEŞİNCİ BÖLÜM	215
----------------------------	-----

ÖNSÖZ

JACQUES LE GOFF

Marc Bloch'un ölümünden sonra yayımlanan tamamlanmamış eseri *Tarih Savunusu veya Tarihçilik Mesleği'nin*, büyük oğlu Etienne Bloch tarafından notlanmış bu yeni baskısının çıkışı hepimizi sevindirdi.

1929'da *Annales* dergisinin (o sıradaki adı *Annales d'histoire économique et sociale*'di; bugünkü adı ise *Annales Economiques, Sociétés, Civilisations*'dur) iki kurucusundan biri olan büyük tarihçinin, Vichy rejimi döneminde Yahudi olduğu için gizlenmek zorunda kaldığı, 1943'te Lyon'daki direniş hareketinin Keskin Nişancılar teşkilatına katıldığı ve 16 Haziran 1944'te bu kentin yakınında Almanlar tarafından kurşuna dizildiği bilinmektedir. Bloch, Klaus Barbie'nin kurbanlarından biridir.

Marc Bloch'un kâğıtları arasında ömrünün sonunda kaleme aldığı, ama tamamlanmamış bir tarihsel metodoloji eseri vardı. Başlığı *Apologie pour l'histoire* (Tarih Savunusu) olan eserin en eski taslağındaki altbaşlığı ise *ou Comment et Pourquoi travaille un historien* (veya Bir Tarihçi Nasıl ve Niçin Çalışır) idi. Sonuçta eser 1949'da Lucien Febvre tarafın-

dan *Tarih Savunusu veya Tarihçilik Mesleği* başlığıyla yayımlandı.

* * *

Burada metnin sistematik incelemesine girişip, Marc Bloch'un 1944'e kadar yayımlanmış veya henüz yayımlanmamış önceki eserleriyle bir karşılaştırma yapmayacağım. Yine de *Tarih Savunusu*'nun esas olarak Marc Bloch'un eserlerinde kullandığı metodolojiye biçim verilmesini mi temsil ettiğini, yoksa onun düşünce sisteminde ve tasarılarında yeni bir aşamaya mı işaret ettiğini belirlemekte yarar var.

Bu metinle 19. yüzyıl sonunun ve 20. yüzyılın ilk yarısının diğer metodolojik metinleri arasında bir karşılaştırmayı –bu uzun soluklu bir araştırma ister– özellikle de bu metinle Langlois ve Seignobos'un meşhur *Introduction aux études historiques*'i (1901) [Tarihsel İncelemelere Giriş] arasındaki karşıtlığın incelenmesini –Marc Bloch da kendi hocaları olan bu iki tarihçiye verdiği değere rağmen, el yazmasının 1. dipnotunun (bkz. s. 47) gösterdiği gibi, adı geçen eseri hedef tahtası seçmiştir– bir kenara bırakacağım. Bloch'un bu tavrında şaşkıncu bir yan yoktur, çünkü *Annales* kurulduğu andan itibaren kendisini, Langlois ve Seignobos tarafından tanımlanmış tarih anlayışına karşı verilen kavga'nın yayın organı olarak tanıtmıştır.

Eserleri ve fikirleriyle hem tarihçilik eğitimimde hem de pratiğimde benim için her zaman ilk sırayı tutmuş ve tutmaya devam eden bu büyük tarihçinin, ölümünden sonra takipçisi olma uğraşı veren –çünkü ne yazık ki Marc Bloch'u tanıma olanağı bulamadım– ve 1969'da Lucien Febvre ve Marc Bloch'un büyük mirasçısı Fernand Braudel sayesinde *Annales*'in eş yayın yönetmenliğini üstlenmiş biri olarak, okuyacağınız sayfalarda bugün Marc Bloch ve *Annales* geleneği içinde yer alan bir tarihçinin tepkilerini ifade etmeye

çalışacağım. Bunu yaparken, yukarıda söz ettiğim notta, sadakatin eleştiriyi dışlamadığını belirten Marc Bloch'un yaptığı sadakat tanımının çerçevesi içinde kalacağım. Bu metnin genel tarihyazımı bağlamında, özellikle de 1944'te Fransız tarihyazımı bağlamında ne anlama geldiği ve günümüzde ne ifade ettiği hakkında birkaç söz söylemeye çalışacağım.

* * *

Tarih Savunusu veya Bir Tarihçi Nasıl ve Niçin Çalışır başlık ve altbaşlığı Marc Bloch'un niyetini gayet iyi yansıtıyor. Bu eser öncelikle bir tarih savunusudur. Bu savunu bir yandan eserde açık biçimde dile getirilen saldırılara, özellikle de Paul Valéry'nin saldırılarına karşı gerçekleştirilirken diğer yandan da tarihi bir kenara itecek veya tamamen dışlayacak gerçek veya olası bir bilimsel bilgi gelişimine karşı koymayı da amaçlıyor. Marc Bloch'un, tarihi, ona hizmet etmek isterken zarar veren tarihçilere karşı savunmak istediği de düşünülebilir. Son olarak ve sanırım bu, eserin kuvvetli noktalarından birini oluşturuyor, tarihçinin sosyolog ve iktisatçıdan farkını ortaya koyuyor. Onların düşüncelerini önemsiyor, ama bunların tarih disiplinine getirebileceği tehlikeleri de görüyor. İleride göreceğimiz gibi, Emile Durkheim veya François Simiand bu durumun örneklerini oluşturuyor.

Gayet yerinde bir değişiklikle ilk altbaşlığın yerini alan *Tarihçilik Mesleği* nihai altbaşlığı Marc Bloch'un bir diğer kaygısının altını çiziyor: Tarihçiyi bir meslek erbabı olarak tanımlamak, onun çalışma pratiklerini ve bilimsel hedeflerini –ileride göreceğimiz gibi– bilimin bile ötesine geçerek araştırmak.

Başlığın değil metnin dile getirdiği bir diğer husus da Marc Bloch'un tarihi ve tarihçilik mesleğini tanımlamakla yetinmeyip tarihin ne olması ve tarihçinin nasıl çalışması gerektiğini de belirtmek istemesidir.

Marc Bloch'un metnini nasıl okuduğumu özetlemeden önce, onun bir tarihçi olarak şimdiki zamandaki yaşanmışlığı tarihsel düşünöme dönüştürme konusunda sahip olduğu olağanüstü kapasiteyi vurgulamak isterim. Bu büyük yeteneğin kendini özellikle *L'Etrange Défaite*'in [Tuhaf Bozgun] yazımında gösterdiği biliniyor. Bu eser, Fransızların 1940'ta uğradıkları bozgunun nedenleri ve çeşitli veçheleri üzerine bugüne kadar yazılmış en iyi çözümleme olma özelliğini koruyor. Marc Bloch olayı sıcağı sıcağına düşünmüş ve fiilen hiçbir arşivden yardım almadan analiz etmişti; buna rağmen yaptığı bir gazetecilik değil, gerçek bir tarihçilik çalışmasıydı. En iyi gazeteciler bile olaya “yapışıp kalmak”tan kurtulamazken, o, Haziran 1940'ta işgal altındaki Rennes'de, her türlü kitaphıktan uzakta, “tuhaf bir yazgının kendisine hazırladığı tehditlerle dolu boş zaman”dan istifade ederek olayı düşünmüş ve içinde yazıldığı koşullarda zorunlu olarak bir vasiyet niteliğine bürünen bu metinde tarihin meşruiyeti sorununa kafa yorarak ve *Tarih Savunusu*'nun özünü oluşturacak bazı kilit fikirlerin ilk taslaklarını geliştirmişti.

Bu metnin “Giriş” bölümü üzerinde biraz duracağım, çünkü tasarlanan eserin bazı ana fikirleri burada ifade ediliyor. Marc Bloch, oğlunun tarihin neye yaradığı hakkındaki sorusunu hareket noktası olarak seçiyor. Bu açıklama bize eseri üzerinde çalışırken babalık görevini de ihmal etmeyen bir adam portresini yansıtmakla kalmıyor, aynı zamanda bizi Bloch'un inandığı fikirlerden birinin odak noktasına götürüyor: Tarihçinin çalışmalarını yayma ve öğretim yükümlülüğü. Tarihçi, “hem akademisyenlere hem de ilkokul öğrencilerine aynı üslupla seslenmeyi becerebilmelidir,” diyor ve “böylesine yüksek düzeyde bir basitliğin sadece az sayıda seçilmiş kişinin ayrıcalığı” olduğunu vurguluyor. Sadece

bu fikir bile, jargonun çok sayıda tarih kitabını da istila ettiği günümüzde bu eserin hâlâ yakıcı bir güncelliğe sahip olmasını sağlıyor.

Marc Bloch'un daha ilk satırlarda kullandığı "tarihin meşruiyeti" ifadesi, tarihin epistemolojik sorununun onun açısından sadece entelektüel ve bilimsel bir sorun değil, aynı zamanda yurttaşlığa ilişkin, hatta ahlaki bir sorun olduğunu ortaya koyuyor. Tarihçinin, hakkında "hesap vermesi gereken" sorumlulukları vardır. Böylelikle Marc Bloch tarihçiyi mesleki vicdan sahibi olması gereken zanaatkarlar sınıfına yerleştirirken, olayları uzun tarihsel süre içinde kavrayan dehasını derhal devreye sokarak şu saptamayı yapıyor: "Tartışma, bir lonca ahlakının küçük kuruntularını çok aşıyor. Batı uygarlığımızın tümünü ilgilendiriyor." Böylece, uygarlığın tarihçinin öncelikli konusu olduğu ve tarih disiplininin bir uygarlığın hem tanığı hem de ayrılmaz parçası olduğu aynı saptama içinde dile getiriliyor.

Hemen ardından Marc Bloch, karşılaştırmalı tarih perspektifi içinde, "Diğer kültür türlerinden farklı olarak, Batı uygarlığı belleğinden hep çok şey beklemiştir," diye belirtiyor ve böylece hem tarihçi hem de tarih meraklısı için bir çift temel gündeme getirilmiş oluyor: tarih ve bellek. Tarihin temel hammaddelerinden biri olan bellek onunla özdeşleştirilmiyor. Sadece saptanmakla kalınmayan bir fenomenin açıklaması da hemen geliyor. Belleğe gösterilen bu dikkat, Batı için hem antikçağın hem de Hıristiyanlığın mirasıdır.

Bundan sonraki birkaç satırı özetleyen özlü bir formülün içerdiği tüm üretkenliğin farkına ise belki de henüz yeterince varılmadı: "Hıristiyanlık, bir tarihçiler dinidir." Bu bağlamda Marc Bloch, kendisinin gözünde tarihin merkezinde yer alan iki hadiseye değiniyor: Bir yanda, zamanın somut maddesi olarak süre; diğer yanda, insanların yaşamının bireysel ve kolektif biçimi olarak serüven. Kendilerini aşan

sistemler tarafından sürüklenen insanlar, aynı zamanda tarihin hareketliliğinin ifadesini bulduğu rastlantı etkiyle de karşı karşıya kalıyorlar. Marc Bloch kitabının ilerleyen bölümlerinde “bedenin serüvenleri”nden de söz edecektir.

Daha sonra, Fransızların tarihlerine Almanlardan daha az ilgi duydukları değerlendirmesinde bulunan Marc Bloch’un haklı olduğundan emin değilim. Ama burada Marc Bloch’un Almanlara karşı beslediği derin duygunun ifadesiyle karşı karşıya olduğumuzu düşünüyorum. Bu duygu hem 1907-1908 yıllarında üniversite öğrencisi olarak bulunduğu Almanya’da yaşadıklarından, hem de tarihçilik deneyiminden kaynaklanıyor. Alman tarihyazımında ve biza-tihi Alman tarihinde (Marc Bloch’un bu metni savaş sırasında kaleme aldığı unutmayalım) geçmişten, tarihten gelen tehlikeli bir yönelim var.

Fransızların tarihleriyle olan ilişkileri konusundaki bu yargı, bozgunun getirdiği kederin izlerini de taşıyor ve Marc Bloch’un içinde bulunduğu kötümserlik onu kıyamet kehanetlerinde bulunmaya itiyor. Ona göre, tarihçiler uyanık durmazlarsa, tarih itibarsızlık içine gömülme ve uygarlığımızdan silinip gitme tehlikesiyle karşı karşıyadır. Burada tabii ki tarih disiplini anlamında tarihten söz ediliyor ve Marc Bloch, insanlık yaşamıyla eş ömürlü tarihten farklı olarak, tarih biliminin kendisinin de tarihsel koşullara bağımlı, biza-tihi tarihsel bir fenomen olduğunu görüyor. Demek ki tarihin hem meşruiyeti, hem de kırılabilirliği söz konusu.

Yine de, tarihin sonuna ilişkin bu kıyamet kehanetini dile getirdikten hemen sonra, Marc Bloch insanın özündeki iyimserlikten beslenerek tarihsel olaylara ilişkin daha sakin ve daha umutlu bir bakış sergiliyor. “Hüzünlü toplumlarımız” [*Nos tristes sociétés*] –bu deyim Claude Lévi-Strauss’un *Hüzünlü Dönenceler*’iyle [*Tristes Tropiques*] yakınlığı bana çok dikkat çekici geliyor– “ne zaman kendilerinden

kuşku duymaya başlasalar” acaba geçmiş mi suçlu diye soruyorlar; ya bu geçmişin kendilerini aldattığını, ya da kendilerinin o geçmişi sorgulamayı bilemediklerini düşünüyorlar, diyor. Ama bu bunaltılar, bu “hüzünlü toplumlar”ın “sürekli bir büyüme krizi içinde” olmalarıyla izah edilebilir: Başka tarihçilerin gerilemeden, çöküşten söz edebilecekleri bir noktada, sayısız kriz dönemini değişim ve büyüme dönemleri olarak analiz etmeyi bilmiş olan Marc Bloch bu toplumlara ve tarihin hareketlerine yeniden olumlu bir anlam yüküyor ve umut veriyor.

Demek ki bu kitap konuya ciddi bir üslupla yaklaşıyor. Dramatik bir vaziyet içinde ele alınan ciddi bir konu var karşımızda. Bununla birlikte Marc Bloch tarihin önemli erdemlerinden birini hemen bulup çıkarıyor ortaya: Tarih “eğlendirici”dir. Bilme arzusundan önce, temel saiki “sadece zevk”tir. Merakın ve tarihin hizmetine koşulan tarihsel romanın itibarı da marjinal ve sınırlı bir ölçüde de olsa, iade edilmiş oluyor: Alexandre Dumas’ın okuyucuları belki de “potansiyel tarihçiler”den oluşmaktadır. Bu nedenle iyi tarih yapabilmek, tarihi öğretebilmek, sevdirebilmek için onun “zorunlu ağırbaşlılıkları”nın yanı sıra, “kendine özgü estetik keyifleri de bulunduğunu” unutmamak gerekir. Aynı şekilde, bilgiye ve tarihsel mekanizmaların araştırılmasına ilişkin zorunlu katı kuralların yanı sıra, “benzersiz şeyler öğrenmenin şehveti” de vardır ve bu nedenle verilen şu öğüdün günümüzde de çok hayırlı olduğunu düşünüyorum: “Bilim dalımızın içerdiği şiir payını yok etmeyelim.”

Marc Bloch’u iyi anlayalım. Tarih bir sanattır, tarih edebiyattır, demiyor. Şunu söylüyor: Tarih bir bilimdir, fakat bu bilimin hem zaaf hem de erdem teşkil eden ayırt edici niteliklerinden biri şiirsel olmaktır, çünkü tarih soyutlamalara, yasalara, yarıtlara indirgenemez.

Marc Bloch, tarihin “yararı”nı tanımlamaya uğraşırken,

“pozitivistler”in bakış açısıyla karşılaşılıyor (her zaman nüanslı tarihçileri sistematik tarihçilerden ayırma kaygısı taşıdığından, “kurallara katı bir biçimde uyan” nitelemesini de ekliyor).

Bu terim ve onun gerek Marc Bloch, gerekse *Annales* tarihçileri tarafından kullanımı derinlemesine incelenmelidir. Bu terim bugün, *Annales* zihniyetine açık tarihçiler tarafından bile çekince, hatta düşmanlıkla karşılanıyor. Burada ancak bir araştırmanın ve düşünümün ana doğrultularının taslağını çizmekle yetinebilirim. Marc Bloch’un hedef aldığı “pozitivist” tarihçiler, 19. yüzyıl sonunun, Auguste Comte ekolünün “pozitivist” felsefesinin etkisindedirler –bu felsefe, Marc Bloch’un üniversite öğrencisi olduğu dönemde, Fransa’daki felsefi ideolojinin özünü oluşturuyor ve genellikle derin sayılabilecek nüanslar (çünkü örneğin 1903’te ölen Renouvier çoğunlukla “pozitivist” diye nitelenmesine rağmen Comte’un basit bir devamcısı sayılamazdı) üzerinden hâlâ hakimiyetini koruyordu. Ama aynı zamanda tarih alanında kendine özgü bir düşünce de geliştirmişlerdi ve Marc Bloch’un da inkâr etmediği, tarihsel araştırmaya nesnel, “bilimsel” temeller vermeye çalışmak gibi bir artısı da olan bu düşüncenin en büyük tersliği, 19. yüzyıl sonu Alman tarihselcilliğini yoksullaştırarak tarihi “sadece olguları gözlemlemek, hiç ders çıkarmamak ve süsleme yapmamakla, katıksız tarihsel gerçek”le sınırlaması olmuştu (Amerikalı Adams’ın daha 1884’te koyduğu teşhis).

Bu “pozitivist” tarihçilerin başlıca temsilcisi olan hoca-sı Charles Seignobos’da Marc Bloch’un kabul etmediği şey, tarihçilik çalışmasını sadece olguların toplanmasıyla başlatmasıydı. Halbuki daha önce gelmesi gereken temel bir aşama, tarihçide tarihsel olguyu “pozitif” bir veri olarak değil, kendi etkin kurgulama çabasının bir ürünü olarak görmesini sağlayacak bir bilinç oluşmasını gerektiriyordu. Kay-

naklar bu çabayla belgeye dönüştürülüyor ve ondan sonra bu belge ve tarihsel olgular bir problem haline getiriliyordu. Tarihçilere yöneltilen “pozitivizm” suçlamasının anlamı budur; bu pozitivizm, bütüncül tarih yapmak yerine, tarihsel çalışmayı “eyleme hizmet edebilecek” gibi görünen noktalara indirgediğinde ise faydacılık renklerine de bürünür.

O zaman Marc Bloch belirli bir çıkara yönelik olmayan entelektüel çabanın özgüllüğünü, görünüşte yarar amaçlı olmamasını güçlü bir biçimde savunur. Genelde insana özgü bir eğilimi tarih disiplini içinde de bulur – tarih bu anlamda da bir beşeri bilimdir: “Her türlü refah kaygısından uzakta, sadece entelektüel açlığını gidermek için araştırma yapma hakkını reddetmek, insanlığı tuhaf bir biçimde kötürüm bırakmak anlamına gelir.”

Marc Bloch’un bir tarihçi olarak mizacını anlamakta anahatar işlevi görebilecek iki kelime burada karşımıza çıkıyor. “Kötürüm bırakmak”: March Bloch hem insanı (gerçek tarih sadece fikirleri ve eylemleriyle değil, bedeni, duyarlılığı, zihniyetiyle, yani bir bütün olarak insanla ilgilenir), hem de insanı toplum ve zaman içinde yakalama yönünde bütüncül bir çaba olan tarihi kötürüm bırakacak bir tarih anlayışını reddeder. “Açlık”: Bu kelime, kitabın hemen ilk bölümüne giren meşhur cümleyi çağrıştırır: “İyi tarihçi efsanedeki insan yiyen deve benzer. İnsan eti kokusunu aldığı anda, avını bulduğunu bilir.” Marc Bloch da bu açlardandır; tarihe açtır, tarih içinde insanlara açtır. Tarihçi iştahlı olmalıdır. O bir yamyamdır. Marc Bloch bana 12. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış, Parisli ilahiyatçı Petrus Comestor’u, ya da Fransızca adıyla Yutucu Pierre’i hatırlatıyor: Pierre içinde yaşamın ve tarihin anlamını aradığı kitapları yutarca okumasıyla ün salmıştı.

Marc Bloch açısından tarih, “pozitivist” olmamakla birlikte, yine de bir bilimdir ve bu kitaptaki en dikkat çekici

kayıtlardan biri matematik bilimine, doğa bilimlerine, fen bilimlerine yapılan sürekli göndermelerdir. Amaç, onların içinden tarihte kullanılabilecek reçeteler bulup çıkarmak değildir. Marc Bloch istatistiğe de başvurmuştur (bir ortaçağ tarihçisi için sınırlı sayılabilecek oranda) ve nicel tarih anlayışı ortaya çıkmadan önceki dönemin insanıdır. Ama tarih bir paradigma olarak özerkliğini ele geçirmiş olsa bile, bilgi sahasının birliğini ifade etmek için şöyle der: “Artık kendimizi, tüm bilgi nesnelere maddi bilimlerden alınmış tek tip bir entelektüel model dayatmak zorunda hissetmiyoruz.” Yine de gerçek bilimleri belirleyen varoluş koşulu aynıdır: “Sadece fenomenler arasında açıklayıcı bağlantılar kurabilenler gerçek bilimlerdir.” Demek ki tarihin de bilimler arasında yer alabilmek için “basit bir döküm yapmak yerine [...] akılcı bir tasnif ve giderek artan bir idrak” önerilmesi gerekir.

Marc Bloch tarihten sahte yasalar tanımlamasını beklemez, zaten rastlantının durmadan devreye girmesi bunu imkânsızlaştırır. Ama ancak akılcılığın ve idrakin içine nüfuz ettiği bir tarihi geçerli sayar, bu nedenle onun bilimselliğini belirleyen konusu değil, tarihçinin ilerleyişi ve metodudur.

Demek ki tarihin ikili bir durum içine yerleştirilmesi gerekir: “her disiplin” gibi, “gelişim üzerinde geçici olarak eriştiği” “nokta” –eğri “her zaman biraz kesik kesik seyrediyor,” çünkü Marc Bloch ilkel bir evrimciliğe karşıdır– ve her dönemin tarihçilerinin “bağlandıkları” genel “düşünce momentumu”, bir çağın “zihinsel atmosferi”. Bu “atmosfer”, bir grup Alman tarihçinin *Zeitgeist*’ından, “zamanın ruhu” tanımından çok da uzak sayılmaz.

Ama idrake doğru bu yürüyüşte, insani bilgi disiplinleri içinde tarih özgün bir yere sahiptir. Bilimlerin çoğu gibi, ama konusunun ayrılmaz bir parçasını zaman oluşturduğundan onlardan da fazla, tarih “ilerleyen, hareket halin-

de bir bilimdir.” Tarih, bir bilim olarak kalabilmek için diğ er hepsinden daha çok hareket etmek, ilerlemek zorunda dır; asla duramaz.

Tarihçi oturup bekleyemez, bir tarih bürokratu olamaz, yeni keşiflere çıkma ve maceralara atılma görevine sadık kalan bir yürüyüşçü olmak zorundadır. Çünkü tarihin, tarihçilerin Marc Bloch’tan ders çıkararak üzerinde yeterince düşünmedikleri, bir ikinci özelliği, “çocukluk çağında bir bilim” olmasıdır. Herodotos’tan dom Mabillon’a kadar uzanan bir tarihhöncesi içinde, uzun süre, dili dolaşarak konuşmaktan öteye geçememiştir. Marc Bloch, dom Mabillon hakkında şunu söyleyecektir: “*De re diplomatica*’nın yayımlandığı yıl olan 1681, insanlık tarihinde [...] bir dönüm noktasıdır”, çünkü bu eser “arşiv belgelerine eleştirel yaklaşımı nihai olarak yerli yerine oturtmuştur.” Ancak 19. yüzyılda, henüz edebi sanat ile bilimsel bilgi arasında tereddüt eden tarih biliminin kurulduğu yüzyılda, bir ders olarak müfredata girebilen tarihin gençliği üzerinde daha fazla düşünmek gerekiyor. Bu, tarihçiye hem mütevazı hem de güvenli ve umutlu olması gerektiğini gösteren bir derstir. Tarih açısından bilgi rüzgârı, yelkenleri daha yeni yeni şişirmeye başlıyor denebilir. Tarihsel bilginin şafağı böyle söküyor. Hâlâ oradayız.

Marc Bloch’tan önce ve onun devrinde de tarihçiler tarihi “bir tür estetik oyun” olarak görmeye razı oldular ve bazı sosyal bilim uzmanları “çok insani birçok gerçekliği insanlarla ilgili bu bilgi dalının sınırları dışında bırakmayı uygun buldular, çünkü bu insani gerçekler onların gözünde akılcı bir bilgiye iflah olmaz bir isyan içindeydiler.” Burada Marc Bloch’u dikkatle okumak gerekiyor: “Bu tortuya, küçümseyen bir ifadeyle *olay*¹ adını veriyorlardı; ama bu aynı zamanda en mahrem *bireysel*² hayatın önemli bir bölümüydü.” Burada kim

1 Vurgular bana ait (v.b.a.)

2 V.b.a.

hedefleniyor? “Durkheim tarafından kurulan sosyoloji okulu.” Marc Bloch ve ilk *Annales* açısından, Durkheim sosyolojisinin taşıdığı olağanüstü önem hemen, neredeyse metne girer girmez ortaya çıkıyor. Burada borcunu yeniden dile getiriyor. Ona özellikle, “ucuza kaçmadan düşünmeyi” öğrettiği için borçlu olduğunu belirtiyor. Bloch’un ana kaygılarından biri, tarihi düşünmek, tarihin araştırılmasını düşünmek, eserlerini düşünmek; küçük, yoksul, vasat bir şekilde düşünmemektir. Tarihi indirgeyici her türlü uygulamayı, her türlü metodu reddediyor. Ama aynı zamanda –ve bu onun metodolojik düşünümünün değişmezlerinden biriydi– tarih ile sosyolojiyi birbirine karıştırmamaya özen gösteriyor; “ilkelelerin katılığı”nı reddediyor; başka bir yerde de Durkheim’in ve takipçilerinin zamana umursamadıklarını söyleyecektir.

Durkheim’in Marc Bloch ve ilk *Annales* üzerindeki etkisi dikkatli bir araştırmaya konu edilmelidir, çünkü bu etki onların üzerinde derin bir iz bırakmıştır, ama Marc Bloch’un sosyolojinin ve öncelikle de Durkheim sosyolojisinin cazibesine hep direndiğini de kaydetmek gerek. Sosyoloji ile diyalog kurmaya evet; tarihin diğer beşeri ve sosyal bilimlerle bu tarz alışverişler içinde olmaya ihtiyacı vardır. Ama tarih ile sosyolojiyi birbirine karıştırmaya hayır. Marc Bloch tarihçidir ve öyle kalmak ister. Tarihi özellikle de bu bilimlerle temas içinde kalarak yenilemeye evet; tarihi onların içine gömmeye hayır.

Olay ve bireysellik hakkında alıntıladığım cümle dikkatle okunsaydı, Marc Bloch ve *Annales*’i anlatan tarihçiler bazı yorum hatalarından sakınabilirlerdi. Marc Bloch’un reddettiği olay, onu aşağılanacak bir tortu olarak gören sosyologların anladığı olaydır. Ama olayın kendisini reddetmez (Lucien Febvre’in bu bağlamdaki sözleri o kadar temkinli olmamıştır denebilir). Zaten bütüncül bir tarih olaylardan vazgeçebilir mi? Demek ki bugün, Pierre Nora’nın sözleriyle-

le, “olayın geri dönüşü” adı verilen olgu Marc Bloch’un anlayışının doğrudan uzantısında yer almaktadır.

Aynı şekilde, Marc Bloch kolektif olana bireysel olandan daha fazla dikkat etmekle birlikte, yine de bireyi tarihin ilgi odaklarından biri haline getirmiştir. Tarihsel araştırmanın “tercihen bireye veya topluma yönelmesi gerektiğini” ifade eden Bloch, hayranlık duyduğu Fustel de Coulanges’ın (Michelet’yi olduğu gibi onu da “hoca”sı olarak sahiplenmektedir) “tarih, insan toplumlarının bilimidir,” diyen tarih tanımını eleştirir: “Ama bu belki de tarihte bireyin payını fazla indirgemek anlamına gelebilir.” Son olarak ve belki de en önemlisi, tamamlanmadan kalan ve başlığı da konmamış Beşinci Bölüm’ü bireye hasretmeyi düşünmüştür.

Daha ileride, gerçek tarihin ne olduğunu bilmemekle ve tarihin “entelekt kimyasının ürettiği en tehlikeli ürün” olduğunu açıklayarak cehaleti haklı çıkarmakla suçlayacağı Paul Valéry’yi acı acı eleştirdikten sonra, kendi tarih anlayışını ve bu kitabın amacını tanımlar.

Onun ve tarihçi arkadaşlarının istedikleri tarih, “hem genişletilmiş hem de derinleştirilmiş bir tarih”tir. “Pozitivist” tarihçilerin yüzeysel ve dar tarihinin karşısına, tarih alanını genişletme ve derinleştirme yönündeki bu isteği koyar. *Annales* zihniyetinin etkilediği tarihçileri bugün de sürüklemeye devam eden hareketin özünü geniş ve derin bir tarih isteği oluşturur. Pierre Nora ve ben, Marc Bloch’un izinden giderek, 1974 yılında yayımlanan *Faire de l’histoire* (Tarih Yapmak) derlemesine katkı veren bir grup tarihçiden üçlü bir genişletmeyi tanımlamalarını talep etmiştik: “Yeni problemler, yeni yaklaşımlar, yeni konular.” Geriye derinleştirme sorunu kalıyor, çünkü zihniyetler ve duyarlılıklar hakkındaki araştırmalar tarihçilerin tarihin derinliklerine inme sürecini başlatmış olsa da daha yapılacak çok iş var. Marc

Bloch'un bu kitabın şurasında burasında ve *La Société féodale*'de (Feodal Toplum) temkinli bir şekilde değindiği psikanaliz, tarihçilerin düşünüm alanına henüz tam anlamıyla giremedi. Kısa süre önce yitirdiğimiz ve henüz tamamı yayımlanmamış yapıtları March Bloch ve *Annales* etkisinin biraz uzağında kalan “derinliklerin tarihçisi” Alphonse Dupront henüz tek başına bir örnek olarak duruyor ayrıca 70'li yılların *Annales* dergilerinin kürsü verdikleri Alain Besançon ile Michel de Certeau'nun psikanalitik tarih girişimlerinin de devamcısı çıkmadı. Amerikan psiko-tarihi ise açılan ilginç yollara karşın, kendisini kabul ettiremedi.

Kitabın amacı olarak tanımlanan tarih biliminin savunulması ve tanıtılması ise özellikle meslek düzeyinde yer alan bir çaba durumunda: “Bir tarihçinin mesleğini nasıl ve niçin yaptığını söylemek”, “zanaatkârın akıl defteri”ni, “lonca üyesinin seyir defteri”ni kaleme almak. Daha ileride 14. yüzyılın âlimliğini şöyle övüyor: Onun sayesinde “tarihçi kendi tezgâhına kavuştu.” Kırsal dünyanın tarihçisi olduğu için tarım yaşamının göndermelerini ve metaforlarını sık sık kullanan Bloch, iyi tarihçiyi “iyi çiftçi”ye benzeterek, onu da Péguy'nin sözleriyle, “hasat kadar tarla sürmeyi ve ekmeyi de seven insan” şeklinde tanımlıyor. İz sürmeyi ava tercih eden bir avcının, bir araştırmacının iyice Pascal'vari bir benzetmesi söz konusu.

Giriş bölümünü iki itiraf tamamlıyor. İlk olarak, Marc Bloch, felsefi bir kafası olmadığını itiraf ediyor. Bunu, “ilk eğitimden kaynaklanan bir boşluk” olarak değerlendiriyor alçakgönüllülikle. Biz de bunu Fransız tarihçilerinin geleneksel bir özelliği olarak görebiliriz. Çoğunluğunun genelde felsefeye ve özelde de tarih felsefesine merakı yoktur –temkinlilik mi, kusur mu? Bu kitap da bir tarihsel felsefe denemesi değil, bir metot incelemesidir.

Ama en nefret ettiği şey zihin tembelliđi ve edilgenliđi

olan Marc Bloch, tarihin ne olduğunu, nasıl yapıldığını ve nasıl yazıldığını belirtmekle yetinmek istemiyor: “İtiraf etmeliyim ki, (kitabımda) bir program yönü de var.” Yapılması gereken tarihe, bir giriş ve kılavuz niteliği taşıyan bir kitap söz konusu.

* * *

Lucien Febvre’in, elbette benden daha büyük bir yetkeyle dile getirdiği yorumları tamamen benimsiyorum: “Bloch’un kitabının son bölümlerinde daha kesin ve ayrıntılı notlar bulunmaması gerçekten hayıflanılacak bir husus. Herhalde bunlar rastlanılabilecek en ilginç ve özgün notlar olurdu.” Ben, kitabın bütünü içinde en önemli gördüğüm yönlere işaret etmekle yetineceğim.

İlk önce, tarihin tanımı.

Tarih, araştırma yani tercih demektir. Konusu geçmiş değildir: “Geçmişin, geçmiş olarak bilimin konusu olabileceği fikri saçmadır.” Tarihin konusu “insan”, daha doğrusu “insanlar” ve daha kesin bir ifadeyle “zaman içinde insanlar”dır.

Marc Bloch’un önce ayrı bir bölüm hasretmeyi düşündüğü tarihin zamanı hakkında kaleme aldığı, benim gözümdeki en önemli paragrafları aşağıda bir araya getireceğim. Zaman, tarihin ortamı ve somut konusudur. “Tarihin zamanı ise akışımın geri döndürülemezliği içindeki somut ve yaşayan bir gerçeklik olarak [...] fenomenlerin içinde yüzdüğü plazmadır ve o fenomenler ancak o zamanın içinde idrak edilebilirler.” (s. 69) Tarihin zamanı, Fernand Braudel’in “uzun süre” adını vereceği kavramla Marc Bloch’un olaydan ziyade “an (*moment*)” adını vermeyi tercih ettiği ve arabulucu olarak “bilinçlenme”yi koyduğu billurlaşma arasında gidip gelir: “Tarihçi asla zamanın dışına çıkmaz [...], orada kâh birbirine benzeyen fenomenlerin süreyi bir uçtan bir

uca kateden büyük dalgalarını, kâh bu akımların bilinçle-
rin güçlü düğümünde sıkıştıkları beşeri âni dikkate alır.” (s.
186) Zaman ölçüsünde birleşme yönünde kaydedilen ilerle-
meler ne olursa olsun, tarihin zamanı tekdüzeliğin dışında
kalır: “[...] beşeri zaman saatteki gibi katı bir zaman bölüm-
lemesinin kusursuz tekdüzeliğine hiçbir vakit uymaz. Ona
ritminin değişkenliğine uygun ve gerçeklik öyle gerektirdi-
ği için çoğunlukla marjinal bölgelerden başka sınır tanıma-
yan ölçüler gerekir. Tarih, ancak bu esneklik pahasına tas-
niflerini, Bergson’un deyimiyle, ‘gerçeğin çizgilerine’ uydur-
mayı umut edebilir: Işın aslı, her türlü bilimin nihai amacı
da budur.” (s. 213)

Bu arada Bergson’a yapılan göndermeyi de kaydedelim.
Marc Bloch’un düşüncesi Bergson’un düşüncesiyle yani süre
ve düşünce ile yaşamın akıcılığı felsefesiyle buluşmaktadır.³

Bu zaman anlayışı “kökenler putu”ndan, “rüşeym saplan-
tısından”, “kökenlerin her şeyi açıklayan bir başlangıç oldu-
ğu” yönündeki tembel yanılısamadan, “nesep” ve “açıklama”
arasındaki karışıklıktan vazgeçilmesini de beraberinde geti-
rir. Ve Marc Bloch burada “Hıristiyanlık [...] özü itibarıyla
tarihsel bir dindir,” açıklamasını yapar –Avrupa ve Batı tari-
hi için temel olgu– bu da onun tarihsel gerçeklik içinde ço-
ğunlukla birbirinden ayrı tutulan, “ya sosyal yapıyla ya da
zihniyetle ilgili aynı yöndeki bir sürü özelliği” birbirine bağ-
lamasını sağlar.

Zaman ve değişim bilimi olan tarih, tarihçinin önüne her
an hassas sorunlar çıkarır, örneğin “tarihçilerin şanssızlığı-
na, insanlar her âdet değiştirdiklerinde söz dağarcıklarını da
değiştirme alışkanlığına sahip değildirler.”

Artık geçerliliği kalmamış tarih “‘bilim’ midir yoksa ‘sa-
nat’ mı?” sorusunu demode fikirler mezarlığına defnettikten

3 *L'Evolution créatrice* 1907, *Durée et simultanéité* 1922, *La Pensée et le Mouvant*
1934 tarihlidir.

sonra, ortaçağ tarihçisi Bloch işin özüne yönelir. Önce, bugün “tarihin ivmesi” adı verilen olguyu tanımlayarak, “güncel” diye adlandırmayı tercih ettiği şimdiki zamanı belirlemeye girişir; “tarihin ivmesi” hakkında verdiği somut örneği ifade ediş biçimi hem bir problemi gündeme getirir hem de açıklayıcı bir araştırmanın yolunu açar: “Leibniz’den, Michelet’den bu yana büyük bir olgu gerçekleşti: Tekniklerde yaşanan peş peşe devrimler, kuşaklar arasındaki psikolojik mesafeyi ölçüsüz bir şekilde büyüttü.” Daha sonra, insanın şimdiki zamanının “bilimsel bilgiye mükemmelen uyaabileceğini” kabul eder ve bunun incelenmesini sadece tarihten “kesin çizgilerle ayrılmış” sosyoloji, iktisat, gazetecilik (Marc Bloch “siyasi köşe yazarları” der) gibi disiplinlere bırakmayarak esas olarak tarih içine oturtur. Bu nedenle, şimdiki zamandan korkan, “iffetli Clío’yu fazla yakıcı temaslardan korumak isteyen”, “antikacılar” adını verdiği ve maziçi bir tarih anlayışı içine hapsolmuş ürkek tarihçilerin ya da veri biriktirmekten tarihi açıklamaya geçemeyen mütebahhirlerin sınırlarını ve güçsüzlüğünü ifade eder. Bu yaklaşım, aslında her tarihçide olması gereken derya gibi bilgi sahibi olma halini* devre dışı bırakmaz, ama tarihçinin onun içine hapsolup kalmaması gerektiğinin altını çizer. Ama “etrafındaki insanlara, şeylere, olaylara bakmaktan zevk almayan mütebahhir [...] tarihçi adından vazgeçerse akıllılık etmiş olur.”

Şimdiki zamanın sınırları çizilip tanımlandıktan sonra, tarihçilik mesleğinin temel süreci başlar: “şimdiki zamanı geçmiş üzerinden anlamak” ve bununla bağlantılı olarak “geçmiş şimdiki zaman üzerinden anlamak.”

“Temkinli bir şekilde sondan başa doğru giden bir metot” geliştirilmesi ve uygulanması, Marc Bloch’un başlıca miras-

---

(*) Tebahhur, érudition – ç.n.

larından biridir ve bu miras bugüne dek çok yetersiz bir biçimde alınıp kullanılmıştır. “Yaşayanı kavrama kabiliyeti, bir tarihçinin ana vasfıdır” ve bu vasıf ancak “bugün ile sürekli bir temas içinde” edinilip uygulanabilir. Tarihçinin tarihi, “ters yönde” yapılarak başlar.

Tarihçi o zaman avını, “değişimi” yakalayabilir, tarihsel kıyaslama yöntemini etkili bir şekilde gerçekleştirebilir ve “tek gerçek tarihe [...] evrensel tarihe” girişebilir. Ben ise bunu, Michel Foucault ile birlikte, genel tarih olarak adlandırmayı tercih ediyorum. Aynı zamanda birer çağrı olan üç sav bu noktadan kaynaklanır.

“Geçmiş bilmemek şimdiki zamanın anlaşılmasına zarar vermekle kalmaz, şimdiki zaman içindeki eylemi de bozar,” bu savlardan birincisini oluşturuyor. Marc Bloch tarihçinin ötesinde toplumun tüm üyelerine, öncelikle de topluma rehberlik etme iddiası taşıyanlara sesleniyor. Bu çağrısının bugün bile pek iyi işitildiği söylenemez.

İkinci sava göre: “İnsanın da gerek zihni bakımından gerekse vücudunun en hassas mekanizmalarına varıncaya dek çok değiştiğini öğrendik. [...] Zihinsel atmosferi derinlemesine dönüştü; hijyeni, beslenmesi de keza.” Zihniyetlerin tarihin bir nesnesi olarak incelenmesinin olduğu kadar; güncelliğini hâlâ koruyan beden tarihinin incelenmesi ve Marc Bloch’un “bedenin serüvenleri” adını verdiği olgunun takip edilmesi çağrısının meşruiyeti de buradan kaynaklanıyor. Ama Marc Bloch ekliyor: “Bununla birlikte, insanın doğasında ve insan toplumlarında sürekliliğini koruyan bir özün var olması gerekiyor. Yoksa insan ve toplum isimleri bile anlamlarını yitirirler.” Bugün, gelenekselcilerin tüm burun kıvrımlarına karşın ilerlemeler kaydeden tarihsel antropolojinin meşruiyeti, hatta gerekliliği bundan iyi ifade edilebilir mi?

Son olarak, bu geniş, derin, uzun, açık, karşılaştırmalı tarihin tek bir tarihçi tarafından gerçekleştirilemeyeceği sa-

vı gelir: “Hayat çok kısa.” “Tek başına hiçbir tarihçi, kendi özel inceleme sahasında bile her şeyi ancak yarım yamalak anlamaktan öteye geçemez.” Tarih “ancak yardımlaşarak yazılabilir.” Tarihçilik mesleği bireysel çalışma ile ekip çalışmasının bileşimi biçiminde icra edilmelidir. Tarihin ve tarihyazımının akışı birçok tarihçiyi fildişi kulelerinden çıkmaya sevk etmiştir.

İnsanların ve zamanın, alanının ve yönteminin koyduklarından başka sınırı kalmayan tarihçi, artık bu kurulu düzenin başına oturabilir. İlk çalışması “tarihsel gözlem” olacaktır (İkinci Bölüm). “Yazılı olmayan tanıklıkların muazzam yığınının”, özellikle de arkeolojik bulguları görmezden gelmemelidir. Demek ki “belge sınıfı içinde anlatıyı, olgular sınıfı içinde de olayı saplantı haline getirmekten” vazgeçmelidir. Ama geçmişe ilişkin her şeyi bilemeyeceğini de kabullenmeli, “izler halindeki bir bilgi”yi kullanmakla yetinmeyi, “her bilimde çok sayıda örneği bulunan” “yeniden kurgulama” yöntemlerine başvurmayı kabullenmelidir. Bununla birlikte, “Geçmiş, tanım gereği, artık hiçbir şeyin değiştiremeyeceği bir veridir. Ama geçmiş bilgisi durmadan dönüşen ve mükemmelleşen, ilerleme halindeki bir şeydir.” Çok önemli bir nokta olan bireysel zihniyetler bilgisi konusunda, ortaçağ da dahil olmak üzere eski dönem tarihçileri silahsızdır çünkü ellerinde “ne özel mektuplar ne de itiraflar” mevcuttur ve o dönemlerden elimize en iyi ihtimalle “belli bir üslup kalıbına göre yazılmış kötü biyografiler” kalmıştır. Bunun sonucunda, “tarihimizin önemli bir bölümü, zorunlu olarak bireysiz bir dünyanın biraz kansız kalmış görünümüne bürünmektedir.”

Tarihçiye, “Bilmiyorum, bilemem” demeyi becermesini öğütleyen namuslu Marc Bloch’a kulak vermek gerek; ama onun bu noktada biraz kötümser olduğu kanısındayım. Eski çağlar, özellikle de ortaçağ tarihçileri bugün yaşamların

yeniden oluşturulması konusunda kesin kurallara bağlı ama daha gelişkin yöntemlere uyan biyografiler yazmaya çalışıyorlar; bu tarz biyografiler en azından geçmişin ünlü isimleri hakkında kaleme alınıyor. Eski devirlerdeki bireyin tarihinin, felsefede ve sosyal bilimlerde “öznenin geri dönüşü” ile ilişkili güncel araştırmalardan yararlanması gerekiyor. Bu geri dönüş tarihçilerin de ilgisini çekiyor.

Zaten Marc Bloch’a göre, ortaçağ tarihçisi tanıklıklar peşinde koşarken örneğin aziz biyografilerini de sorgulamalıdır; orada “metinlerin yazıldıkları dönemlere özgü yaşama veya düşünme biçimleri (*La Société féodale*’in unutulmaz bir bölümünün başlığı) konusunda” sağlanan “paha biçilmez” bilgiler bulacaktır. Ama bu arada, çok sayıda ortaçağ tarihçisinin hatıta Bloch’tan sonra da yapmaya devam ettiklerinin aksine, “biyografi yazarının gözlerimizin önüne sermeye asla niyetlenmediği şeyler”in söz konusu olduğunu unutmamalıdır.

Önemli olan belgelerin, tanıklıkların “ancak onları sorguya çekmeyi biliyorsanız konuşmaya başladıklarını” bilmektir; “her tarih araştırması ilk adımlarından itibaren, soruşturmanın önceden saptanmış bir doğrultusu bulunmasını gerektirir.” “Pozitivistler” adı verilen tarihçilerin anlayışlarıyla olan karşılık burada çok belirgindir, ama Marc Bloch bu noktada hem kendisinin hem de meslektaşlarının pratikleri üzerinde düşünmüş ve her bilimsel keşfin önceden mevcut olan bir hipotezden hareketle yapıldığını ispatlamış meşhur matematikçi Henri Poincaré ile buluşmaktadır. Poincaré 1902’de *La Science et l’Hypothèse* [Bilim ve Hipotez] adlı eseri yayımlamıştı.

Bazı mütebahhirlerin başka bir yanılması: “her tarihsel probleme bu iş için özel olarak hazırlanmış bir belge türünün denk düştüğünü düşünmek”tir. Tarih ancak çok sayıda belgeye ve dolayısıyla tekniğe başvurarak yazılabilir: “Az sayıda bilimin bu derece benzemez araçlara eşzamanlı olarak

başvurmak zorunda kaldığını sanıyorum. Bunun nedeni, beşeri olguların diğerlerinden daha karmaşık olmasıdır. Çünkü insan doğanın en uç noktasında yer almaktadır.” Buradan da şu görüş doğar: “Bence, tarihçinin kendi mesleğinin tüm belli başlı teknikleri hakkında en azından yüzeysel bir bilgiye sahip olması iyidir, hatta şarttır.” Marc Bloch’un “tarihin yardımcı bilimleri” anlayışında geleneksel tarihçilerin çoğunu ne kadar geride bıraktığı görülüyor. Bu bilimler uzmanlaşmanın getirdiği parçalılık içinde kullanılmamalıdır. Bu noktada da belgeleri toplama ve işleme, yorumlama tekniklerine genel, toplam bir başvuru gereklidir.

Ama bu tarihsel gözlemin yönetimi ve kullanımı nasıl düzenlenmelidir? Teknik kılavuzlar, envanterler, kataloglar ve fihristler oluşturarak... Marc Bloch bu noktadaengin bilgi derlemesi yönünde (ortaçağ tarihçileri içinde) du Cange ve dom Mabillon’dan bu yana sürdürülen büyük çalışmayla, 19. yüzyılın büyük çalışmasıyla buluşmaktadır; ama o, bu teknik aparata sadece kullanılması gereken bir define olarak edilgen bir rol vermemekte, aynı zamanda belgelere ve tarihe sorulması gereken soruların hizmetinde bir beslenme havuzu işlevi de yüklemektedir.

Marc Bloch tanıklıkların aktarımına, tarihçiler arasındaki buluşmalara (hem kendisi hem de Lucien Febvre yirmili ve otuzlu yıllarda tarihsel bilimler alanında düzenlenen büyük uluslararası kongrelere sürekli katılmışlardı), “bilgi alışverişleri”ne, bugün olsa tarihte *iletışim* adını vereceğimiz her şeye önem verir. Ama daha da ileri gider:

Öncelikle tarihçiler topluluğunun “öne çıkan birkaç büyük problemi ortak bir mutabakat içinde önceden” tanımaması için bir mutabakata varmasını arzu eder ve bunun da ötesinde, “toplumların belleklerine dayanarak kendileri hakkındaki bilgiyi akılcı bir şekilde düzenlemeye nihayet razı olacaklarını” umut eder.

Bu noktada güncel durumun tam içine girmiş bulunuyoruz. Bugün, diğer beşeri ve sosyal bilimler uzmanlarıyla işbirliği içinde tarihçilerin araştırma ve düşünce çabalarına, kimlik arayışının temelini oluşturan kolektif bellek araştırmasından daha çok yol açan başka bir konu var mıdır? Marc Bloch bu noktada hiç kuşkusuz, Strasbourg'dan sosyolog meslektaşı Maurice Halbwachs'ın çalışmalarından söz ediyordu. Halbwachs'ın *Les Cadres sociaux de la mémoire* [Belğin Sosyal Çerçeveleri] adlı eseri 1925'te yayımlanmıştı.

Bugün hâlâ yeterince yerine getirilmemiş bir dilek daha: Tarihçi tarafından araştırmasında karşılaştığı problemlerin ve araştırmanın tarihinin anlatılması: “Adına layık her tarih kitabının içinde bir bölüm veya öylesi tercih edilecekse, gelişimin dönüm noktalarında araya sıkıştırılmış ve aşağı yukarı şöyle bir başlık konmuş bir dizi paragraf yer almalıdır: ‘Söyleyeceklerimi nereden biliyorum?’ Meslekten olmayan okuyucuların bile bu itirafları öğrendiklerinde gerçek bir entelektüel zevk alacaklarına inanıyorum. Araştırmayı başarıları ve karşılaştığı engeller ile birlikte izlemek nadiren can sıkıcı olabilir. Asıl donmuşluk ve sıkıntı duygusunu yayan her şeyi bitmiş halde sunmaktır.” Ne büyük bir üslup ve fikir modernliği!

Gözlemden sonra, sıra “eleştiri”de (Üçüncü Bölüm). Eleştiri tarihinin taslağını çizen Marc Bloch, bu sürecin belirleyici anı olarak 17. yüzyılı gösterir: “Araştırma öğretisi, gerçek büyüklüğü hâlâ yerli yerine tam oturtulamayan o 17. yüzyıl boyunca ve özellikle de ikinci yarısına doğru geliştirilmiştir.” İşte tarihsel eleştirinün üç büyük isminin doğum tarihleri: Bilimsel aziz biyografisi edebiyatının ve Bollandist Cemiyeti'nin* kurucularından Cizvit Papebroeck 1628'de; berat/vesika bilimi/diplomatikanın kurucusu, Saint-Maur'lu Bene-

---

(*) Adını kurucu Jean Bolland'dan alıyor – ç.n.

dikten dom Mabillon 1632'de; Oratoire tarikatından olan ve eleştirel *Kutsal Kitap* yorumculuğunun başlangıcında iz bırakan Richard Simon ise 1638'de doğdu. Ve onların gerisinde, Marc Bloch tarihi her zaman bir düşünce *momentumu* içine yerleştirme kaygısı taşıdığından, iki büyük filozof: 1632'de doğan Spinoza ve *Le Discours de la Méthode* [Metot Üzerine Konuşma] adlı eseri 1637'de yayımlanan *Descartes* geliyor.

Ama tarihsel eleştiri, rutin hale gelen ve “sadece belge ile mücadelenin sağlayabileceği o hep yeniden doğan sürpriz”den kendini mahrum eden bir malumatfuruşluk içine sürüklenir. Marc Bloch için tarihçilik mesleğinin bir zevk kaynağı olduğunu gösteren aşağıdaki cümleleri alıntulamakta fayda görüyorum. Marc Bloch, “tarih olma iddiası taşıyan ve Maurras, Bainville ya da Plekhanov’un hüzünlü örneklerini oluşturduğu tarih anlayışının sahte pırıltularını”, “sıkıcı ders kitaplarını” ve “bıktırıcı ezoterizmi” bir arada eleştirir (*Tarih Savunusu*'nun her türlü jargondan uzak, sade ve duru üslubunu okumak ne büyük bir mutluluk!). Marc Bloch, “mütevazı dipnotlarımız, kılı kırk yaran küçük referanslarımız”dan ise şefkatle söz eder.

Marc Bloch çok önem verdiği bir sorunun, “yalanın ve hatanın” takibinin üzerinde uzun uzadıya durur; bu konudaki deneyimi sadece tarihçiliğiyle sınırlı kalmamakta, Birinci Dünya Savaşı'nın yalan haberleri üzerinden bir insan ve asker olarak kendi hayat tecrübesine de uzanmaktadır. Bu tecrübe onda öyle bir iz bırakmıştır ki, Carlo Ginzburg'un ve benim kaydettiğimiz gibi,⁴ yüzyıllar boyunca Fransa ve İngiltere krallarının sıracalı hastaları iyileştirme gücü olduğuna inanan halkın naifliğinden istifade eden *Rois thaumaturges* [Şifacı Krallar] hakkındaki incelemesini etkilemiştir.

4 *Rois thaumaturges*'ün İtalyanca baskısının (1973) ve Fransızca üçüncü baskının (1983) önsözlerinde.

Marc Bloch, Batı Ortaçağ toplumu gibi tabii toplum türlerinin gerçekte görülene değil, belirli bir dönemde “görülmesi doğal kabul edilene” inanmalarına neden olan tarihsel koşullarını titizlikle sıralar.

Ve yine bu etkilenme doğrultusunda “yeni sayılabilecek” bir disiplinin doğuşunu da selamlar: tanıklıklar psikolojisi (Marc Bloch’un düşünce çabası sürekli olarak psikolojinin tarihiye sunabileceği olanaklar üzerine odaklanmıştır). Giderek gelişen bu disiplin, son olarak Münih’te düzenlenen büyük bir kolokyumun ve “Ortaçağa İlişkin Çarpıtmalar” (*Fälschungen im Mittelalter*) başlıklı bir yayının esin kaynağı olmuştur.

Marc Bloch, “eleştirel metot mantığı hakkında bir deneme” geliştirir; bu sayede, tarihi kendine özgü karakteristikleriyle birlikte “gerçek bilimlerin”nin bütünü içine yeniden yerleştirebilir: “Tarihsel eleştiri, söylediğinden emin olma payını olası olanla olmayana ölçmekle sınırladığında, diğer somut gerçek bilimlerinin (*sciences du réel*) çoğundan ancak bir derece kademelenerek içinde ayrılmakta, aradaki farklar o zaman azalmaktadır.”

Bilginin bütünlüğü konusunda her zaman duyarlı olan Marc Bloch, “İnsanların tanıklıklarına uygulanan akılcı bir eleştiri metodunun geliştirilmesinin”, “sadece tarihsel bilgi değil, genel anlamda bilgi” açısından “muazzam bir kazanım” olduğunu söyler.

Bölüm, “çok daha geniş ufuklara” açılmaktadır: “Tarih, tekniğini geliştirerek, insanların önünde hakiki ve dolayısıyla doğruya giden yeni bir yol açmış olmayı en kesin zaferleri arasında sayma hakkına sahiptir.”

Anlamak yerine “yargılayan” tarihçilerden nefret eden Marc Bloch, tarihin köklerini yine de hakikat ve ahlak içine derinlemesine daldırmaktan geri kalmaz. Tarih bilimi etik içinde nihayete erer. Tarih, hakikat olmalıdır; tarihçi bir ah-

lakçı, doğru bir kişi olarak kendini tamamlar. Umutsuzca yeni bir etik peşinde koşan çağımız, tarihçiyi de gerçeği ve doğruyu zamanın dışında değil içinde arayanlar arasına kabul etmelidir.

Demek ki yargılamak değil anlamak söz konusudur. Gözlem ve tarihsel eleştiri alanlarındaki ilk adımların ardından gerçek tarihçilik çalışmasının başlangıcını oluşturan “tarihsel analiz”in amacı budur (Dördüncü Bölüm). Sürekli olarak her türlü zihin tembelliğinden kaçınma kaygısı taşıyan Marc Bloch, “anlamanın asla edilgen bir tavır olmadığını” belirtir. Tarihçi “seçer ve ayıklar”, edilgen bir biçimde alınıp kullanılması “son tahlilde zamanı, dolayısıyla da bizzat tarihi” yadsımaya yol açacak “malzemeyi akılcı bir şekilde düzene” sokar. Akılcı düzenleme, zaman ve tarih arasındaki bağ yeniden mükemmel bir şekilde ifade edilmiş olur. Hatta bu akılcı yaklaşım, zamanın düzeni⁵ ve tarihin doğasıyla özdeşleşir.

Bu analiz özellikle “çok sayıda sosyal fenomende ortak olarak bulunan bağlantıları”, “değişmeyen yorumları” saptamaya önem verirken, “sosyal yaşama hemen her zaman kesik kesik giden ritmini” veren “farkları” da unutmaz ve tarihte *stiller* tanımlamaya çalışan bir Paul Veyne’e veya bir Michel Foucault’ya yolu açan Marc Bloch, örneğin “bir grubun zihinsel tavrı”nın ayırt edici özelliklerini öne çıkaracak bir üslup önerir. Bu örgüye, tarihin bu rapsodisine duyarlı olan Marc Bloch, ayrı ayrı tarihlerde, özellikle de iktisat tarihinde bir özerklik bulunmadığını gayet iyi tespit eder. Bu durum bir iktisat anlayışı bulunmayan ve “din alanı ile iktisadi alanı yan yana var etmek”le yetinmeyip onları “iç içe geçiren” ortaçağ için özellikle doğrudur. Marc Bloch böylelikle, (1964’te ölen) iktisatçı Karl Polanyi’nin arkaik ve an-

---

5 Bu terimi Krzysztof Pomian’ın güzel kitabının başlığından aldım: *L’Ordre du temps*, 1989.

tik toplumlarda (ahlak dini veya siyaset içine) “gömme iktisat” adını vereceği olguya işaret ediyordu.

Bu noktada Marc Bloch’un yazdıklarını iyi okumak gerekir. Çünkü onun anısının kıskanç –kıskançlıkları onun devamcıları olmadıkları ölçüde artan– bekçileri, *Annales*’ı haklı olarak sahiplenen bir tarihçi “küresel” veya “bütüncül” tarih yapmak yerine tarihin içinde özel bir konuyu ayırıp incelediğinde, bunun bir ihanet olduğunu haykırmaktadırlar. Oysa ki Marc Bloch şöyle yazar: “Bir toplumun incelenmesini onun veçhelerinden biri üzerine, daha doğrusu bu veçhelerden birinin, inançların, sınıflar veya gruplar yapısının, siyasal krizlerin, vb. ortaya çıkardığı problemlerden biri üzerine yoğunlaştırmaktan daha meşru, daha sağlıklı bir şey olamaz.”⁶

Tarihsel analizin önemli bir yönü, söz dağarcığı, terminoloji, “nomenclatura”dır. Marc Bloch, tarihçinin analizini ikili bir dille sürdürmesi gerektiğini gösterir: hem anakronizmaya düşmesini engelleyen incelediği dönemin dili, hem de güncel tarih disiplininin sözel ve kavramsal aygıtı. “Belgelelerin nomenclatura’sının bizim nomenclatura’mızı saptamaya tamamen yeteceğini düşünmek, bize analizi de hazır biçimde sunduklarını kabul etmek manasına gelir.” Edilgenlik hakkındaki o sağlıklı korku burada da karşımıza çıkıyor. Ama tarihçide etimoloji fetişizmi yoksa (“Bir kelimenin değerini etimolojisinden çok kullanılış biçimi belirler”), manaların incelenmesine, bugün yeniden doğuşunu dilememiz gereken “tarihsel anlambilime” yönelecektir. Kötü seçilmiş, her türlü sosa bulanmış, tarih tarafından anlamı boşaltılmış “feodalite”, “kapitalizm”, “ortaçağ” gibi kelimelerin söz dağarcığının parçası olarak kalmasına da razı gelecektir. Bu

6 Bu problemler, Pierre Toubert ve benim tarihin “küreselleştirici” konuları dediğimiz olgunun çevresinde bir düzene girerler. Bkz. “Une histoire totale du Moyen Âge est-elle possible?”, *Actes du 100e Congrès National des sociétés savantes*, Paris, 1975.

kavramların yine de tarihi “diplomatik ve askeri nitelikteki” hegemonyalara göre yapılan bir tasniften kurtarmak gibi bir erdemleri vardır. Marc Bloch, Voltaire’in de buna itiraz ettiğini hatırlatır: “Sanırsınız Galya’da bin dört yüz yıldır krallardan, nazırlardan ve generallerden başka kimse yaşamamış.”

Hükümdar saltanatlarına göre düzenlenen tarihin devri kapanmış gibidir, ama istismara açık “asır” zorbalığı –yapay bölümlenmeler– sürmektedir, o zaman “feodalite”, “kapitalizm” veya “ortaçağ” terimlerinden nasıl kurtulalım ki?

Bu bölümün ana fikrine, tarihin içine gömülmüş insan toplumlarının bileşenlerinin iç içe geçişi fikrine dönelim: “Hangisi olursa olsun, bir toplumda her şeyin, sosyal ve siyasal yapı, ekonomi, inançlar, zihniyetin hem en temel hem de en gelişkin tezahürlerinin birbirine bağlı olduğunu ve birbirine yön verdiğini kabul ettik.” Marc Bloch bu noktada yeni tarihin en büyük atalarından birini, “halkın yaşamının tüm unsurlarının, varoluşunun tüm güçlerinin içinde birleştiği” bir külliye den söz eden Guizot’yu selamlar. Bu külliye ye “nasıl bir ad koymalı?” Marc Bloch, tarihi Lucien Febvre tarafından yazılmış bir kelime (ve bir fikir) önerir: “uygarlık.” Bu önerinin ilginçliğini inkâr etmesem de bugün sadece Fransız dili ve uygarlığıyla sınırlı kaldığını üzümlere belirtmek zorundayım. Başka yerlerde aynı şey olmayan ve nitelikçe aynı düzeyde yer almayan “kültür” kelimesi zaferi kazanmıştır. Bu durum, uygarlığı elitizmi nedeniyle mahkûm eden ve insaniliğini azaltıp daha maddi kıldığı bir tarihsel alanı istila eden kitle kültürü adına bunu reddeden zamanımızın bir yansıması olsa gerek. “Maddi kültür” yerine “maddi uygarlığı” geçirmek isteyen Fernand Braudel de kavga yı kaybetmiş gibi. Bu insansızlaşmaya boyun mu eğmeliyiz?

Marc Bloch kuşkusuz “tarihte açıklama”yı anlatacağı Beşinci Bölüm’ü tamamlayamadı; Direniş hareketine aktif ola-

rak katıldığı ve ömrü düşman idam mangasının kurşunlarıyla sona erdiği için çalışması yarıda kaldı. Sadece “neden kavramı” üzerine olan başlangıcını yazabildi. Marc Bloch burada da çok önemli birkaç mesaj veriyor:

– Öncelikle “neden fikrini bilimden tasfiye etme iddiasını taşıyan” “pozitivizme” karşı yeni bir itiraz dile getiriyor; ama tarihte nedenler problemini gerekçeler problemine indirgeme girişimini de mahkûm ederek “beylik psikoloji”yi reddediyor. Bu, üzerinde düşünülmesi gereken bir red, çünkü zihniyetlerin kral yoluna, bayağı bir psikoloji nehri karışmış durumda.

– Sonra, tarihçinin sorunsalından dışarı atılması gereken yeni bir puta işaret ediyor: “tek neden saplantısı.” Bu mahkûmiyetin temyizi yok: “Bir sağduyu önyargısı, mantıkçı postulatı veya sorgu hâkimi alışkanlığı olarak neden tekçiliği tarihsel açıklamanın önünde bir engelden başka bir şey değildir.” Yaşam, dolayısıyla da tarih yapıları ve nedenleri itibarıyla çoğuldur.

– Marc Bloch bu konuda, “Bugün nihai olarak yıkılmış sözde coğrafi determinizmin esinlendiği” bir başka “hata”ya daha işaret ediyor. Ve ekliyor: “Renan ne demiş olursa olsun, çöl mutlaka tektanrıci değildir.” Ben bu cesette hiç hayret emaresi kalmadığından pek emin değilim. Daha kısa bir süre önceye kadar akıl sahibi birçok kişi André Siegfried’in ipe sapa gelmez yazılarını hayranlıkla okuyordu (ayrıca bugün, bu metinlerin ırkçılık izlerinden tamamen yoksun olmadıklarını da biliyoruz); Siegfried’in tamamen bir hayal ürünü olan Fransa seçim coğrafyası bazılarında çok çekici geliyordu. Ama yanılıyorlar: Granitler oy kullanmaz.

Şimdi cümlelerin bitmediği, sayfanın çaresizce beyaz kaldığı o acılı noktaya geliyoruz... Ama sonu yine güzel bağlamış: “Kısaca söylemek gerekirse, başka alanlarda olduğu gibi tarihte de nedenler önceden veri olarak kabul edilemezler.

Araştırılmaları gerekir.” Yarıda kalan kitap meslekten bir tarihçinin, bir araştırmacının, aynı zamanda Pascal’vari bir üslupla yazılmış kelimeleriyle sona eriyor.

* * *

Bugün herkes –özellikle de onları sevmeyenler– Marc Bloch ve *Annales*’in zaferi kazandığını, onların tarih anlayışının tarih bilimini fethettiğini söylüyor; ama bu söylenen, onların verdiği dersi ve örneği, tarihyazım eski eserleri müzesine kaldırmak için bir bahane oluşturuyor. Bu hatalı veya kurnazca ifade iki gerçeği gizliyor.

Birincisi, eğer Marc Bloch ve *Annales* tarihin yenilenmesinde belirleyici bir etki yapmışlarsa, bu yenilenme onların yönelimlerindeki tarih-problem anlayışı veya disiplinlerarası tarih gibi ana veçhelerle sınırlı kalmıştır.

İkincisi, böyle bir kitap yeniliğinin, gerekliliğinin büyük bir bölümünü günümüzde de korumaktadır ve onun üretkenliği yeniden ulaşmak gerekir.

Tarihsel zamanın karmaşıklığı, tarihsel açıklamanın gerekliliği, şimdiki zamanın tarihinin niteliği, şimdiki zaman ile geçmiş arasındaki ilişkiler, “kökenler putu”, tarihte “neden” kavramı, tarihsel olgunun niteliği ve kurgulanması, farkındalığın rolü, tarihte “tesadüf”ün ele alınışı ve çeşitli yalan ve hata biçimleri, tarihsel söylem, tarih yazmanın meşru biçimleri, zorunlu olan tarihsel “gerçek” araştırmasının tanımı (tarihin –aslında tüm diğer bilimlerle paylaştığı– kurmaca özelliğine aldanmama bahanesi ile tarihsel bir gerçeğin var olduğunu inkâr ederek, sözde Nietzsche’nin izinden giden ve keyfi kuralları olan bir tarihsel oyun uygulamasına girilmek istenmiştir), tarih ve tarihçi etiğinin zorunluluğu üzerine konuşulacaksa, yeniden bu kitaptan hareket etmek gerekir. Marc Bloch, tarihçinin gelecek karşısındaki tutumu konusundaki anlayışının sırrını bizlerle paylaşmadığı

na göre de bu sorunu zorunlu bir miras olarak bizlere bırakmış demektir.

* * *

O halde Marc Bloch'a geri dönüş mü söz konusu? Kuşkusuz, çoğunlukla tarihyazımının tarihöncesine geri dönüş niteliği taşıdıklarını zor gizleyebilen onca modanın arasında Bloch'a geri dönmek son derece verimli olabilir. Ama yine Marc Bloch'un "Onların verdikleri derse, gerekli gördüğüm yerde onları gayet serbest bir şekilde eleştirerek sadık kalacağım, öğrencilerimin de bir gün beni eleştirmelerini diliyorum," tavsiyesini de unutmamak gerekir. Aslında bu kitap bir bitiş değil, çıkış çizgisidir.

Bugün bir tarihçi, bir tarih öğretmeni, bir öğrenci, bir tarih meraklısı (ve Marc Bloch'un düşüncesine göre her kadın ve her erkek bir tarih meraklısı, hatta bir tarih âşığı olmalıdır) bu kitap hakkında neler düşünebilirler?

Öncelikle bu kitabın, akıl ve duyarlılıkla yoğrulmuş, öğretmen ve tarihçi olduğu kadar insan ve yurttaş da olan bir bireyin, kesin doğrulara tutkun, ama tarih biliminin belirsiz gençliğinin de farkında olan, geniş ve derin bir bilgi birikimine sahip, ama yeni entelektüel serüvenlere de hazır olan, bilgi, anlama ve açıklamaya aç bir bireyin eseri olduğunu görmek gerekir. Diğer yandan, 1886'da doğmuş, Dreyfus traftarı Yahudi bir ailenin içinde yetişmiş, 20. yüzyıl başında Fransa'daki tarih anlayışının, uygulamasının ve eğitiminin darlığını ve yüzeyselliğini beğenmemiş ve Lucien Febvre ile tanışmasıyla birlikte eserleri, dersleri ve eş kurucusu olduğu *Annales*'in etkisiyle iki dünya savaşı arasında tarihteki yenilenmenin başlıca mimarlarından biri olmuş bir tarihçinin eseri söz konusudur. Michelet ve Fustel de Coulanges'in manevi oğlu olmuş, 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başı Avrupa tarihyazımının en iyi örneklerini takip etmiş, Marx, Dur-

kheim ve Simiand'ın tarihi derinleştiren ve rahatlatan mesajlarını dinlemeye, tarihin gerçek zamanını ve tarihe hem maruz kalıp hem de onu yapan, en derinlerdeki isimsiz aktörlere kadar somut insanları bir kenara bırakan analizlerine de direnmeye hep hazır bir okuyucusu olmuş bir tarihçidir söz konusu olan. Kendisini tanımlarken, babasından çok, çağının evladı olduğunu ifade eden bir tarihçidir bu. Söz konusu çağ, Marc Bloch'un bizzat katıldığı ve yurttaş, asker, tarihçi olarak yoğun biçimde yaşadığı iki dünya savaşının cereyan ettiği 3. Cumhuriyet'tir.

Bu bireysel ve kolektif Marc Bloch'un eseri olan *Tarih Savunusu* aynı zamanda bir dönemin ürünüdür. Yenilmiş, bozgunun, işgalin ve Vichy kalleşliğinin içinde bitkin düşmüş bir Fransa'da yazılmıştır. Ama Marc Bloch böyle bir dönemde ilk umut kıvılcımlarını da fark eder: Aktif direnişe katılarak yardımcı olmak gereken somut tarih içindeki kurtuluş umudu ve bu kitabı yazarak aydınlatmak gereken tarih bilimindeki ilerleme umudu. Birinci Dünya Savaşı'nda Almanlar tarafından ev hapsinde tutulan ve o dönemde öncü bir eseri, *Avrupa Tarihi*'ni kaleme alan, burada sık sık alıntılanan büyük hoca ve arkadaş, Belçikalı tarihçi Henri Pirenne gibi; aynı dönemde Almanya'daki bir esir kampında *II. Philippe Devrinde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası* (1949) hakkındaki tezini geliştiren Fernand Braudel gibi...

Yarım kalmış bu kitap eksiksiz bir tarih eylemidir.

Okuyucuya yardımcı olacak açıklamalar:

Bu kitapta, özgün metinleri aslına en sadık biçimde aktarmaya yardımcı olan bazı işaretler kullanılmıştır:

- .... Marc Bloch'un el yazması metninde bir veya birden çok kelimenin anlaşılamadığını göstermektedir. Eğer birden çok kelime söz konusu ise bu ayrıca belirtilmiştir.
- (?) Okunan kelime hakkında bir şüphe kaldığını göstermektedir.
- / Yazma metinde noktalama işaretlerinin ihmal edildiği yerlerde, kelimeler, kelime grupları ve cümle bölümleri arasında kullanılmaktadır.
- [ ] Marc Bloch'un önceki bir redaksiyonuna göre eklenmiş kelimeleri veya bölümleri göstermektedir (1. yazım veya 1. yazımın olmadığı yerlerde ara gözden geçirme olarak).
-][Marc Bloch'un önceki yazımlarına göre çıkartılmış kelime veya bölümleri göstermektedir.
- * işareti ve sayılar metindeki dipnotlara gönderme yapmaktadır.

IN MEMORIAM MATRIS AMICAE*

(*) (Lat.) "Annemin Arkadaşlarının Anısına" anlamına gelir – e.n.

LUCIEN FEBVRE'E İTHAF NİYETİNE

“Bu kitap bir gün eğer yayımlanırsa; eğer bugün kişisel ve kolektif en ağır ıstırapların ve boğuntuların içinde biraz ruh dengesi aradığım basit bir panzehirden okunmak için sunulan gerçek bir kitaba dönüşürse: o zaman ön sayfaya sizin adınızdan başka bir ad yazılacak sevgili dostum. Ama bu adın burada gerekli olduğunu hissediyorsunuz. Söylenemeyecek kadar derin ve kutsal bir sevgiyi ifade etmek için yapılabilecek tek hatırlatma bu. Peki ben sizin adınızın sadece birkaç referansta (aslında sayıları epey kalabalık)¹ belirmesine nasıl katlanacağım? Daha geniş ve daha insani bir tarih için uzun süre birlikte mücadele ettik. Ben bunları yazarken, ortak görevimiz ciddi tehditlere maruz kalmış durumda. Bu bizim hatamız değil. Biz, adaletsiz bir kaderin geçici mağluplarıyız. İşbirliğimizin hakikaten² yeniden başlayacağı zamanın geleceğinden eminim: geçmişte olduğu gibi kamuya açık ve geçmişte olduğu gibi serbest bir şekilde. O günü beklerken, benim payıma bu işbirliği, sizin varlığınıza dolu bu sayfalarla sürecek. Yüzevi sevgi dolu tartışmalarımızın sağladığı yararlar canlanan derindeki o mutabakat ritmini her zaman olduğu gibi koruyacak. Savunmayı amaçladığım fikirlerin kesinlikle birden fazlasını doğrudan sizden aldım. Pek çoğunun da size mi yok-

---

1 Parantez içinde yer alan ve bir göndermeye ilişkin olduğu anlaşılan bu kelimeler tutulurken, devamının üzeri ya Marc Bloch veya başka bir el tarafından çizilmiştir. Silinen metin şöyledir: “zaten kesin bir hakkaniyet ölçüsü bunu gerektirirdi; çünkü hemen her adımda sizden, yazılarınızdan olduğu kadar sözlerinizden de alıntı yapmak şart oldu; ama doğruyu söylemek gerekirse, alıntıları benimle yaptığınız konuşmalara kadar genişletmek gerekti.”

2 Lucien Febvre bu kelimenin yerine “gerçekten” demiştir.

sa bana mı ait olduğunu ya da ikimizden birden mi kaynaklandığını kestiremiyorum. Çoğunlukla beni onaylayacaksınız, bununla övünüyorum. Bazen de beni azarlayacaksınız. Ve bütün bunlar ikimizin arasında, bir bağ daha kuracak.³

“Fougères (Creuse), 10 Mayıs 1941”⁴

-
- 3 Her ikisi de Marc Bloch'un elinden çıkmış iki ithaf metni bulunmaktadır; biri burada bastığımız özgün metindir, diğeri ise Lucien Febvre'e gönderilmiş 17 Ağustos 1942 tarihli bir mektuba eklenmek üzere Bloch tarafından farklı bir kâğıda kopya edilmiş metindir. Lucien Febvre bu ikinci metni yayımlamayı tercih etmiştir. Bu metinde ne parantez içindeki “aslındaki sayıları epey kalabalık” ifadesi ne de “bir bağ daha”dan önceki virgül bulunmaktadır.
  - 4 Metinde Lucien Febvre tarafından değiştirilen Marc Bloch'un noktalama işaretlerini özgün haline getirdim.

GİRİŞ

“Baba, tarih ne işe yarar, bana açıklasana.” Beni yakından ilgilendiren bir delikanlı, birkaç yıl önce tarihçi babasına bunu soruyordu. Okuyacağınız kitap hakkında, bu soruya verdiğim cevap diyebilmek isterdim. Çünkü bir yazar için, hem akademisyenlere hem de ilkokul öğrencilerine aynı üslupla seslenmeyi biliyor denmesinden daha büyük bir iltifat düşünemiyorum. Ama böylesine yüksek düzeyde bir basitlik sadece az sayıda seçilmiş kişinin ayrıcalığıdır. Ama şimdilik bilgi açlığını yeterince gidermeyi başaramadığım bir çocuğun bu sorusunu, burada en azından girizgâh olarak koruyacağım. Herhalde birçok kişiye bu sorudaki ifade çocukça gelecektir. Ama bana son derece yerinde görünüyor. İnsanın gözünün yaşına bakmayan o genç yaşın rahatsız edici doğruluğu içinde gündeme getirdiği sorun, aslında tarihin meşruyetinden başka bir şey değildir.¹

1 Marc Bloch'un notu: “Bu noktada Langlois ve Seignebos'un *Introduction aux études historiques*'ine [Tarihsel İncelemelere Giriş] en baştan ve özel bir çaba göstermeden karşı çıkmış oluyorum. Yukarıda okuduğunuz bölümü uzun süre önce yazmıştım; söz ettiğim eser elime geçince, Uyarılar Bölümü'nde (s. XII) bir “gereksiz sorular” listesiyle karşılaştım. Bu listenin içinde kelimesi ke-

Demek ki tarihçi hesap vermeye çağrılıyor. Bu göreve ancak içi bir nebze olsun ürpererek girişebilir: Saçlarını tezgâhında ağartmış hangi zanaatkâr hayatını akıllıca kullanıp kullanmadığı sorusunu kalbi sıkışmadan sorabilmiştir ki kendisine? Ama bu tartışma bir lonca ahlakının [küçük] kuruntularını² çok aşıyor. Batı uygarlığımızın tümünü ilgilendiriyor.

Çünkü diğer kültür türlerinden farklı olarak, Batı uygarlığı belleğinden hep çok şey beklemiştir. [Her şey; hem Hıristiyanlık mirası hem de antik miras onu bu noktaya yöneltiyordu. İlk üstatlarımız olan Yunanlar ve Latinler, tarihyazıcısı halklardı. Hıristiyanlık, bir tarihçiler dinidir. Diğer dinsel sistemler inançlarını ve ritüellerini beşeri zamanın aşağı yukarı dışında kalan bir mitoloji üzerine bina edebilmişlerdir; Hıristiyanların ise kutsal kitapları tarih kitaplarıdır ve liturjileri, bir Tanrı'nın yeryüzündeki yaşamından bölümleri, Kilise'ye ve azizlere ilişkin olgular takvimiyle birlikte hatırlatırlar. Hıristiyanlığın tarihselliği belki daha da derindeki bir başka şekilde de kendini gösterir: Düşüş ile Kıyamet arasına yerleştirilmiş insanlığın kaderi Hıristiyanlığın gözünde uzun bir se-

---

limesine şöyle bir soru gördüm: "Tarih ne işe yarar?" Kuşkusuz tüm eylemlerimizin ve düşüncelerimizin oluş nedenlerine ilişkin tüm problemlerde karşılaşılan manzara bu problem için de geçerlidir: Bu problemleri tabiatları gereği umursamayanlar veya umursamaz görünmeyi seçenler, başkalarının bunları heyecan verici düşünce konuları olarak değerlendirmesini anlamakta güçlük çekerler. Bununla birlikte, madem ki karşıma fırsat çıktı, benim çalışmamın farklı ve birçok bakımdan daha yetersiz bir düzlemde kurguladığı ve asla yerini alma iddiası taşımadığı, haklı olarak ün kazanmış bir kitap karşısındaki tavrımı belirlememde yarar olduğunu düşünüyorum. Ben bu iki yazarın, özellikle de Bay Seignobos'un öğrencisi oldum. Her ikisinin de iyi niyetli ve değerli yardımlarını gördüm. İlk eğitimim onların derslerine ve eserlerine çok şey borçludur. Ama her ikisi de bize tarihçinin ilk görevinin samimiyet olduğunu öğretmekle kalmadılar; incelemelerimizdeki ilerlemenin peş peşe gelen araştırmacı kuşakları arasındaki zorunlu çelişkinin sonucu olacağını da bizden hiç gizlemediler. Ben de onların verdikleri derse, gerekli gördüğüm yerde onları gayet serbest bir şekilde eleştirerek sadık kalacağım, öğrencilerimin de bir gün beni eleştirmelerini diliyorum."

2] , ne kadar saygıdeğer olurlarsa olsunlar, [

rüvendir ve her bireysel yaşam, her özel “hac” da bu serüvenin bir yansımasıdır; her türlü Hıristiyan tefekkürünün merkezi eksenini oluşturan büyük Günah ve Kefaret dramı bir sürenin, yani tarihin içinde cereyan eder. Sanatımız, edebi anıtlarımız geçmişin yankılarıyla doludur; o geçmişin gerçek veya sözde dersleri eylem insanlarımızın dilinden düşmez.

Grupların psikolojileri arasında ayrıntılarda birçok fark bulunduğunu belirtmekte kuşkusuz yarar var. Cournot bunu uzun süre önce gözlemlemişti: Dünyayı akıl çizgisi üzerinde yeniden kurmaya ezelden beri eğilimli olan Fransızlar, geneli içinde, kolektif anılarını örneğin Almanlar kadar yoğun bir şekilde yaşamazlar. Kuşkusuz uygarlıklar da değişebilir. Bizim uygarlığımızın da bir gün tarihten yüz çevireceği pekâlâ düşünülebilir. Tarihçiler bu konu üzerinde kafa yorarlarsa akıllılık ederler. Yanlış anlaşılan tarih, eğer dikkat edilmezse, gözden düşerken iyi anlaşılan tarihi de peşi sıra sürükleyebilir. Ama şayet bir gün bu noktaya geleceksak, bu ancak en değişmez entelektüel geleneklerimizden şiddetli bir kopuş pahasına gerçekleşecektir.

Şimdilik bu konuda sadece bilinç muayenesi aşamasındayız. Sürekli büyüme krizi içinde yaşayan hüzünlü toplumlarımız ne zaman kendilerinden kuşku duymaya başlasalar, acaba geçmiş mi suçlu diye soruyorlar; ya bu geçmişin kendilerini aldattığını, ya da kendilerinin o geçmişi sorgulamayı bilemediklerini düşünüyorlar. Savaştan önce yazılanları, bugün hâlâ yazılabilenleri okuyun:] Şimdiki zamanın yaygın endişeleri içinde, neredeyse kaçınılmaz olarak, bu endişenin de sesini diğerlerine kattığını duyacaksınız. Ben, dramın tam ortasında, onun [tamamen] kendiliğinden yankısını işittim. Haziran 1940'ta, yanlış hatırlamıyorsam, Almanların Paris'e girdiği gündü. Ordusuz kalmış genelkurmayımızın aylak aylak oturduğu Norman bahçesinde, felaketin nedenleri hakkında konuşup duruyorduk içimizden biri, “Yoksa tarih mi

bizi aldattı?” diye mırıldandı. Böylece yetişkin adamın boğuntusu, daha acı bir üslupla da olsa, delikanlının basit merakıyla buluşmuştu. Her ikisine de cevap vermek gerekir.

Bununla birlikte “yaramak” kelimesinin ne anlama geldiğini bilmekte de fayda var.

Gerçi, tarihin başka şeylere yaramayacağı yargısına varılsa bile, eğlendirici bir iş olduğunu teslim etmek gerekiyor. Ya da daha doğrusu –çünkü herkes eğlenceyi canının istediği yerde arar– insanların çoğuna böyle gelir.³ Kişisel olarak, kendimi bildim bileli beni hep çok eğlendirmiştir. Sanırım, tüm tarihçiler gibi. Yoksa niçin bu mesleği seçsinler ki? Aptal olmayan herkesin gözünde, tüm bilim dalları ilginçtir. Ama her bilim insanı kendini eğlendirecek ancak bir dal bulur. Bunu bulup kendini ona vakfetmek tam anlamıyla istidat adı verilen olgudur.

Zaten tarihin bu inkâr edilemez çekiciliği de başlı başına üzerinde durulması gereken bir noktadır.

Bir filiz⁴ ve bir dürtü olarak başat bir rol oynamıştır ve oynamaya devam etmektedir. Bilgi arzusundan önce, sadece zevk; amaçlarının tamamen bilincinde olan bilim eserinden önce, buna yönelen içgüdü: Entelektüel davranışlarımızın evrimi bu türden zincirleme akışlarla doludur. Bu konuyu, ilk adımları “acayip şeyler kabineleri”ne çok şey borçlu olan fiziğe kadar genişletmek mümkündür. Birçok inceleme yönelişinin başlangıç noktasında antika merakının küçük sevinçlerinin yer aldığını ve bu incelemelerin sonra giderek ciddileştiğini görmüşüzdür. Arkeoloji ve bize daha yakın bir

---

3 Marc Bloch’un dipnotu muhtemelen bu civara konmuştu: “*Accessiones Historicae*’nin önsözü (1700): *Opera*, ed. Dutens, c. IV-2, s. 55: ‘*Tria sunt quae expetimus in Historia: primum, voluptatem noscendi res singulares; deinde, utilia in primis vitae praecepta; ac denique origines praesentium a praeteritis repetitas, cum omnia optime ex causis noscantursoh.*’

4]öncelikle[

tarihte de folklor böyle doğmuştur. Alexandre Dumas'nın okuyucuları belki de sadece potansiyel tarihçilerdir, ama onlardaki tek eksik, saf ve kanımca daha keskin bir zevk, gerçeğin zevkini alacak şekilde yetiştirilmemiş olmalarıdır.

Öte yandan, metotlu araştırmaya beraberindeki tüm zorunlu ağırbaşlılıkla birlikte girildiğinde de bu cazibe sönüp gitmez; tam aksine, –tüm [gerçek] tarihçilerin tanıklık edebileceği üzere– daha da canlı ve eksiksiz bir hal alır: Aslında burada olup biten, herhangi bir zihinsel çalışma için geçerli olanlardan farklı değildir.⁵ Bununla birlikte, tarihin başka hiçbir disiplinkine benzemeyen, kendine özgü estetik keyifleri vardır. Çünkü onun özel konusunu oluşturan insan faaliyetlerinin teması, insanların imgelemine diğer her şeyden daha fazla cezbeder. Özellikle de zaman ve mekân içindeki uzaklıkları nedeniyle, bu faaliyetlerin göz önüne serilmesi acaibin ince baştan çıkarıcılığını da takip takıştırır. Bunu bize bizzat büyük Leibnitz itiraf etmiştir: Soyut matematik spekülasyonlarından veya ilahiyattan İmparatorluk Almanya'sının eski belgelerini veya kroniklerini çözmeye geçtiğinde, o da tıpkı bizim gibi “benzersiz şeyler öğrenmenin şehveti”ne kapılıyordu. Bilim dalımızın içindeki şiir payını yok etmeyelim. Özellikle de bazılarında duygusunu yakaladığım üzere, bundan utanç duymaktan sakınlım. Duyarlılık üzerinde bunca güçlü bir etki yarattığından hareketle zekâmızı aynı oranda tatmin edemeyeceğine inanmak kadar büyük bir aptallık olamaz.

Böylesine evrensel bir çekim gücünün bizi yönelttiği tarihin elinde, briç veya balıkçılık gibi sevimli bir vakit geçirme uğraşından ibaret olma türünden bir haklılık gerekçesinden başka bir şey bulunmasaydı, onu yazmak için katlandığımız

---

5]. Ustaca sürdürülen her entelektüel çalışma kendi tarzında bir sanat eseri değil midir? [

bunca zahmete değer miydi? Dürüst, doğru ve elden geldiği kadar gizli zembereklerine yönelerek, dolayısıyla zor bir biçimde yazmaktan söz ediyorum. André Gide, günümüzde artık oyun oynama iznimiz yok, diye yazmış, akıl oyunları da buna dahildir, diye eklemişti. Bunu söylediğinde yıl 1938'di. Benim bu satırları kaleme aldığım 1942'de, bu söz iyice ağır bir mana yükleniyor! Atom kimyasıyla ilgilenmeye ve yıldızların arasındaki boşlukların sırrını yoklamaya başlayan bir dünyada, bilimiyle haklı olarak gurur duysa da kendisine bir parçacık mutluluk yaratmayı başaramayan şu zavallı dünyamızda, tarihsel bilginin ayrıntılarına inme titizliği konusunda harcanan ve tüm bir ömrü yiyip bitirme gücüne sahip uzun saatler, vakit geçirme uğraşlarımızdan birini biraz olsun hakikate büründürme sonucuna varmasaydı, gerçekten suç sayılabilecek denli saçma bir boşa kürek çekme olarak mahkûm edilmeyi hak ederdi. Ya kendilerini başka alanlarda daha iyi kullanabilecek tüm zihinlerin tarih pratiğinden uzak durmasını tavsiye etmek ya da tarihin bir bilgi dalı olarak vicdan rahatlığını kanıtlaması gerek.

Ama bu noktada yeni bir soru gündeme geliyor: Zihinsel bir çabanın meşruiyetini sağlayan nedir?

Bugün artık hiç kimse, kurallara katı bir biçimde uyan pozitivistler gibi, bir araştırmanın değerinin eyleme yararlı olma kabiliyetiyle ölçüldüğünü söylemeye cesaret edemez sayıyorum. Tecrübeler bize görünürde en ilgisiz spekülasyonların bile bir gün pratiğe şaşırtıcı ölçüde yardımcı olup olmayacaklarına önceden karar vermenin olanaksızlığını öğretmekle kalmaz. Her türlü refah kaygısından uzakta, sadece entelektüel açlığını gidermek için araştırma yapma hakkını reddetmek, insanlığı tuhaf bir biçimde kötürüm bırakmak anlamına gelir. Tarih ebediyen *homo faber** veya *politi-*

(*) (Lat.) Doğaya yaptığı aletlerle üstün gelen insan – e.n.

cus'a* uzak dursa, *homo sapiens*'in** tam gelişimi açısından zorunlu olduğunun kabulü bile kendisini savunması açısından yeterli olur. Bununla birlikte, bu şekilde ele alındığında bile sorun baştan çözülmüş sayılamaz.

Çünkü idrakimiz doğası gereği bilmek isteğinden çok anlamak isteğine yönelir. Bu nedenle, onun gözünde, sadece fenomenler arasında açıklayıcı bağlantılar kurabilenler gerçek bilimlerdir. Geri kalanlar, Malebranche'ın deyiimiyle, "polymathie"den*** başka bir şey değildir. Ama "polymathie" de bir vakit geçirme uğraşı veya saplantı sayılabilir: Bugün de tıpkı Malebranche'ın devrinde olduğu gibi aklın iyi eserlerinden biri olarak kabul edilemez. Demek ki tarih, hatta davranışa uygulanabilme konusundaki her türlü olasılıktan bağımsız bir şekilde, bağlantısız ve hemen hemen sınırsız bir basit dökümün ötesine geçip akılcı bir tasnif ve giderek artan idraki bize verdiği ölçüde, gerçekten zahmete değercek bilgiler arasındaki yerini talep etmeye hak kazanacaktır.

Bununla birlikte, er veya geç daha iyi yaşamamıza yardım etmeyen bir bilimin hep bir şeyleri eksikmiş gibi geleceği inkâr edilemez. Konusu insan ve onun fiilleri olduğuna göre, insan yararına çalışmaya çok daha aşikâr bir biçimde yazgılı olduğu kolayca düşünülebilecek tarihten söz ederken, bu duyguyu çok daha güçlü bir şekilde hissetmemeye olanak var mı? Nitekim, en azından içgüdüsel bir değeri olduğunu varsayabileceğimiz eski bir eğilim nedeniyle tarihten eylemlerimizi yönetecek araçları bize sunmasını bekleriz; sonra da olur da tarih bu araçları sunma konusundaki acizni sergilerse, sözlerini⁶ hatırlattığım yenilmiş asker gibi ona

---

(*) (Lat.) Siyasal insan – e.n.

(**) (Lat.) Bilge insan – e.n.

(***) Özellikle Rönesans adamı manasında kullanılan ve birçok dalda çok bilgi sahibi insanların halini tarif eden deyim – ç.n.

6]biraz önce[

karşı öfkeleniriz. Fayda kelimesi dar, “pragmatik” anlamında alındığında, tarihin faydası problemi, tamamen entelektüel alana ait olan onun meşruiyeti sorunuyla aynı şey değildir. Zaten bu tarz fayda ancak ikinci sırada yer alabilir: Mantıklı bir şekilde davranabilmek için önce anlamak gerekmez mi? Ama bu problem de sağduyunun en dayatıcı çağrışımlarına ancak yarı yarıya uyulmadığı sürece aydınlatılamaz.

Bu sorulara danışmanlarımızdan ya da danışmanımız olmak isteyenlerden bazıları zaten cevap vermiştir. Bunu umutlarımızı terslemek için yapmışlardır. En insafılları şöyle demiştir: Tarih ne sağlamdır ne de bir faydası vardır. Yuvanlık laflar edemeyecek kadar katı olanlar ise zararlıdır diyip geçmişlerdir. “Akıl kimyasının geliştirdiği en tehlikeli ürün”: İçlerinden biri [hem de epey anlı şanlılarından biri] bu ifadeyi kullanmıştır. Bu suçlamaların ürkütücü bir cazibesi vardır: Daha ilk adımda cehaleti haklı göstermektedir. Neyse ki bizde zihinsel meraktan hâlâ geriye kalanlar sayesinde bu görüşler itirazsız kabul görmemektedir.

Ama tartışma yeniden gözden geçirilecekse, bunu daha güvenilir veriler üzerinden yapmakta yarar var.

Çünkü tarihi suçlayanların farkına varmış gibi görünmedikleri bir tedbir söz konusudur. Sözlerinde ne belagat gücü ne de zekâ eksiktir. Ama çoğunlukla bahsettikleri konu hakkında doğru bilgilenmeyi ihmal etmişlerdir. Bizim araştırmalarımız hakkında canlandırdıkları görüntü atölyeden alınmamıştır. Üzerine, çalışma odasından çok, hitabet kürsüsünün ve akademinin kokusu sinmiştir.⁷ En önemlisi de artık miadı dolmuştur. Öyle ki bu kadar güzel söz son tahlilde sadece bir hayali, ruhlardan kovmak için sarf edilmiş olabilir pekâlâ. Bizim buradaki çabamız farklı olmak zorundadır. Kesinlik derecesini tartmaya uğraşacağımız metot-

7]Albert Vandal belki bu ifadede kendini bulmuştur: Pirenne bunu yadsımıştır.[

lar, tekniklerinin mütevazı ve hassas ayrıntularına varınca-ya dek, araştırmada gerçekten kullanılanlar olacaktır. Problemlerimiz, malzemesinin her gün tarihçinin karşısına çıkardığı problemler olacaktır.⁸ Kısacası, öncelikle bir tarihçinin mesleğini nasıl ve niçin icra ettiğini söylemek istiyoruz. Bu mesleğin icra edilmeye değer olup olmadığına daha sonra okur karar versin.

Yine de dikkatli olalım. Çünkü böyle anlaşılıp sınırlandırıldığında bile, söz konusu iş ancak dış görünüş itibarıyla basit sayılabilir. Uzun süre sınanmış el hünerleri bir bir sayıldığında hakkında yeterli bir özet verildiği düşünülebilecek uygulamalı sanatlardan biriyle karşı karşıya olsaydık, iş belki de basit olabilirdi. Ama tarihçilik, saatçilik veya marangozluk değildir. Daha iyi bilme yönünde bir çaba, dolayısıyla hareket halinde olan bir şeydir. Bir bilimi o anda yapıldığı şekliyle tarif etmekle yetinmek, her zaman ona biraz ihanet etmek anlamına gelir. Kendini adım adım nasıl oluşturmayı, nasıl değiştirmeyi umut ettiğini söylemek daha önemlidir. Halbuki, analizcinin bakış açısından böyle bir girişim zorunlu olarak epey büyükçe bir kişisel tercih dozu içerir. [Nitekim, her bilim, evrelerinin her birinde ayrışık eğilimler arasında bölünür ve bir tür bahse girmeden geleceğin ne göstereceğine kesinkes hükmetmek olanaksızdır.] Burada bu zorunluluk karşısında geri adım atmak niyetinde değiliz. Başka hiçbir alanda olmadığı gibi, entelektüel konularda da sorumluluktan nefret etmek tavsiye edilecek bir his değildir. Bununla birlikte, dürüstlük okuru uyarmayı gerektiriyor.

Her metot incelemesinin karşısına kaçınılmaz olarak çıkan güçlükler, her disiplinin her zaman biraz kesik kesik

---

8]: Bunun için tabii ki sözü geçen konuya eleştirel bir düşünceyle silahlanmış olarak yaklaşmalıdır, yoksa hiçbir problem gündeme gelmez. Bilim eseri için ikisi de gerekir: bir konu ve bir insan. [

seyreden gelişim eğrisinin üzerinde o anda eriştiği noktaya göre çok değişir. Elli yıl önce, Newton'ın konunun tek hâkimi olduğu dönemde, kurallara katı bir şekilde bağlı bir mekanik incelemesi kaleme almak herhalde bugünküne oranla çok daha kolaydı diye düşünüyorum. Ama tarih bilimi, kesin bir şekilde emin olmak konusunda henüz çok daha elverişsiz bir evrede bulunuyor.

Çünkü tarih sadece hareket halinde bir bilim değildir. Aynı zamanda, insan zihnini konu alan diğer tüm bilimler gibi, akılcı bilgi alanına geç giren tarih de çocukluk evresindedir. Daha doğru bir deyişle, uzun süre kurmacalarla doldurulmuş, daha da uzun bir süre sadece doğrudan anlaşılabilir olaylara bağlı kalmış, rüşeym halindeki bir anlatı biçimi olarak yaşlı ama akılcı bir analiz girişimi olarak henüz çok gençtir. Nihayet yüzeydeki olayların altına nüfuz etmeye, efsanelerin ve retoriğin baş döndürücü cazibesinin ardından, bugün de geniş bilgi rutininin ve sağduyu kılığına girmiş ampirizmin daha da tehlikeli zehirlerini de reddetmeye uğraşmaktadır. Metodunun bazı temel problemleri konusunda, henüz emekleme aşamasındadır. Bu nedenle Fustel de Coulanges ve ondan da önce Bayle onun hakkında “tüm bilimlerin en zoru” derken, tamamen haksız sayılmazlardı.⁹

[Bu bir yanılısama olabilir mi? Yolumuz birçok noktada belirsizliğini korusa da bana öyle geliyor ki şu anda önümüzü biraz daha berrak görmek konusunda en yakın öncellerimizden daha iyi bir konumdayız.

19. yüzyıl sonundan başlayarak 20. yüzyılın ilk yıllarına kadar uzanan zaman diliminde, bizimkinden hemen önce gelen kuşaklar, fiziksel dünya bilimleri hakkında çok katı,

9 Marc Bloch'un bir sonraki notunun yeri burası olsa gerek: “*Fustel de Coulanges*, alıntı yapan: Paul Guiraud; Bayle, *Dictionnaire*, ‘Renaud’ maddesi: ‘Genel anlamda tarih, bir yazarın girişebileceği en zor yazım biçimi veya en zorlarından biridir’” (ve Marc Bloch'un elinden çıkmış bir not: “kontrol et”).

gerçekten Comte'cu bir imge ile gözleri kamaşmış halde yaşadılar. Bu muteber şemayı zihinsel kazanımların tamamına genişlettikleri için, çürütülemez ispatlara, kaçınılmaz biçimde evrensel olarak geçerli yasalar görünümünde ifade edilen kesin doğrulara varmayan hiçbir sahici bilgi olamayacağını düşünüyorlardı. Bu, hemen hemen herkesin üzerinde muhtabakata vardığı bir görüştü. Ama tarihsel araştırmalara uygulandığında, mizaçlara göre değişen iki zıt eğilim doğurdu.

Nitekim, bir bölümü bir anlamda bu tümbilimsel (*panscientifique*) ideale uyan bir insan evrimi bilimi oluşturmanın mümkün olduğuna inandılar ve ellerinden geldikince bunu kurmaya uğraştılar: Hatta bunu yaparken, çok insani birçok gerçekliği insanlarla ilgili bu bilgi dalının sınırları dışında bırakmayı uygun buldular, çünkü bu insani gerçekler onların gözünde akılcı bir bilgiye iflah olmaz bir isyan içindeydiler. Bu tortuya, küçümseyen bir ifadeyle olay adını veriyorlardı; ama bu aynı zamanda en mahrem biçimde bireysel hayatın önemli bir bölümüydü. Özetle, Durkheim tarafından kurulan sosyoloji okulunun konumu böyleydi. En azından, kendilerine rağmen bile olsa, şeylerin baskısına maruz kalmayacak kadar akıllı olanların ilkelerdeki ilk katılığa yavaş yavaş getirdiklerini gördüğümüz esnemeleri saymayacak olursak... İncelemelerimiz bu büyük çabaya çok şey borçludur. Daha derinlemesine analiz yapmayı, problemleri daha büyük bir dikkatle, deyim yerindeyse ucuza kaçmadan çözümlenmeyi ondan öğrendik. Burada ondan ancak sınırsız bir şükran ve saygı ile söz edilecektir. Bugün aşılış gibi gözükebilir, ama tüm entelektüel hareketler üretkenlikleri karşılığında er veya geç bu bedeli ödemek zorunda kalırlar.

Bu arada, yine aynı sırada başka araştırmacılar epey farklı bir tavır aldılar. Tarihi fiziksel yasa çerçevelerine sığdıramayınca, üstelik aldıkları ilk eğitim nedeniyle belgelere yönelik eleştirelliğin zorlukları, kuşkuları, sık sık sil baştan yapma

zorunluluklarıyla fazlasıyla meşgul olduklarından, bu tespitlerden öncelikle gözü açılmış bir tevazu dersi çıkardılar. Yeteneklerini adadıkları disiplinin son tahlilde ne içinde buldukları zamanda ne de gelecekte fazla bir ilerleme perspektifine sahip olmadığı kanısına kapıldılar. Onu gerçekten bilimsel bir bilgiden çok, bir tür estetik oyun, daha doğrusu zihin sağlığına faydalı bir tür hijyen alıştırmaları olarak görme eğilimine girdiler. Onlara zaman zaman “tarihselleştirmeci tarihçiler” dendi: Tarihin özünü olanaklarının yadsınmasında gördüğü için, tarihçiler topluluğuna takılmış hakaretamiz bir lakaptı bu. Ben kendi payıma, onların Fransız düşüncesi içinde bağlı oldukları anla ilişkili, ifade gücü daha yüksek bir topluluk simgesi bulurdum doğrusu.

Kitapta* saptanan faaliyet tarihleri dikkate alınacak olursa, sevimli ve yerinde duramayan Sylvestre Bonnard bir anakronizmadır: tıpkı ortaçağ yazarlarının naifçe kendi zamanlarının renklerine büründürdükleri o antik azizler gibi. Büyük romantik tarihçiler kuşağı Sylvestre Bonnard'ı (bu uydurulmuş kişiliğin bir an için ete kemiğe büründüğünü varsayacak olursak), Birinci İmparatorluk'ta doğan gerçek Sylvestre Bonnard'ı da kendisine ait olarak görürdü; onun dokunaklı ve üretken coşkularını, tarih “felsefesi”nin geleceğine olan o biraz safça inancını paylaşırdı. Ait olduğu varsayılan çağı bir kenara bırakıp onu hayali yaşamının kaleme alındığı çağın içine yerleştirelim; biyografisinin yazarının aşağı yukarı entelektüel çağdaşları olan koca bir tarihçi topluluğunun lonca piri, koruyucu azizi olarak boy göstermeyi pekâlâ hak ederdi: Onlar, gerçekten namuslu, ama kısa soluklu ve babaları vaktiyle fazla eğlenmiş çocuklar gibi kemiklerinde romantizmin tarihsel büyük işret âlemlerinin yorgunluğunu taşıyan emekçilerdir; laboratuvarında çalışan meslektaşlarının karşısında küçülmeye hazırdırlar; kı-

(*) *Le Crime de Sylvestre Bonnard*, Anatole France – ç.n.

sacası bize atılımdan çok temkin telkin etme eğilimindedirler. Şiarlarının, çok canlı bir zekâyâ sahip olan sevgili hocam Charles Seignobos'un bir gün ağzından kaçırıldığı şu şaşırtıcı cümle olduğunu söylemek fazla mı hınzırlık olurdu acaba: "Sorular sormak çok faydalı, ama bunlara cevap vermek çok tehlikelidir."? Bu sözlerin övünmekten hoşlanan bir palavracının ağzından dökülmediği çok açık. Ama fizikçiler daha gözü pek tavırlarla övünmeselerdi, acaba bugün fizik bilimi nerelerde olurdu?

Ama zihinsel atmosferimiz artık aynı değil. Gazlar hakkındaki kinetik kuram, Einstein mekaniği, kuantum kuramı, dün ne kadar bilim hakkında sahip olunan fikri kökten değiştirdi. Bunlar söz konusu fikri küçültmediler. Esnekleştirdiler. Kesin olan yerine birçok noktada sonsuzca olasıyı; kesin olarak ölçülebilir yerine ölçünün ebedi göreliliği kavramını ikaime ettiler. Zekâ veya eğitim noksanları nedeniyle bu büyük başkalaşımı ancak uzaktan ve bir anlamda yansımalar yoluyla izleyebilen sayısız zihin üzerinde bile –ne yazık ki ben de onların arasındayım– etkileri hissedildi. Bu nedenle, Eukleides türü ispatlar veya yerinden oynamayan tekrar yasalarını gündeme getiremese de bir bilginin yine de bilimsellik iddiası taşıyabileceğini kabullenmeye artık çok daha hazırlıklıyız. Kesin doğru ve evrenselcilik kavramlarını bir derecelendirme sorunu olarak görmeyi daha kolay kabulleniyoruz. Artık kendimizi, tüm bilgi nesnelere maddi bilimlerden alınmış tek tip bir entelektüel model dayatmak zorunda hissetmiyoruz, çünkü maddi bilimlerde bile bu model artık tamamen uygulanmıyor. Beşeri bilimlerin bir gün ne hale geleceklerini henüz çok iyi bilmiyoruz. Var olmak için –ayrıca söylemeye bile gerek yok, aklın temel kurallarına uymaya devam ederek var olmak– özgünlüklerinden vazgeçmek veya bundan utanç duymak zorunda kalmayacaklarını biliyoruz.]